

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Bektaşiliğin Yasaklı Yılları: Mücadele Yöntemleri ve Alınan Tedbirler
Prohibited Years of Bektashism: Methods of Struggle and Measures Taken*

Mustafa ASLAN

Arş. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

aslnmstf88@yahoo.com

Orcid ID: 0000-0002-4158-2364

Öz: Osmanlı Devleti'nin en köklü kurumlarından biri olan Yeniçeri Ocağı, bozulmasıyla birlikte padişah otoritesini sarsacak eylemlerin bir parçası haline gelmişti. 1826 tarihine kadar meselenin çözümü için çok sayıda çaba sarf edilmiş, ancak çoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Hatta, birçoğu da başarısızlıklarını canlarıyla ödemişti. Nihayetinde, problemin üzerine kararlılıkla giden Sultan II. Mahmud, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı lağvettiği gibi onun dini yönünü temsil ettiği düşünülen Bektaşiliği de yasaklamıştı. Aslında Bektaşiliğin yasaklanması, II. Mahmud döneminde alınan bir karar değil, önceden alınan bir kararın uygun şartların oluşmasıyla birlikte uygulanmasıydı. Bu minvalde devletin resmi dini gereği, Müslüman halkın dinsel olarak Sünni-Hanefilik adı altında birleştirilmesi için en önemli adım atılmış oldu. Bu önemli adımla Bektaşiler, güçlü oldukları ordu ve toplum arasında nüfuzları kırılarak etkisiz hale getirilmeye çalışıldı. Özellikle II. Abdülhamid döneminin otoriter yönetimi ve bunun araçlarından biri olan Panislamizm anlayışıyla Bektaşiler başta olmak üzere diğer Gayrisünni grupların dönüşümleri de hedeflenmekteydi. Böylece bu yönetim anlayışı gereği başta Balkanlar olmak üzere diğer bölgelerde Bektaşilere yönelik soruşturmalar ve tedbirler uygulamaya konulmuştur. Bu tedbirlerin niteliği dönemlere, bölgelere ve uygulayıcı makamlara göre değişiklik göstermiştir. Bu makale, söz konusu tedbirleri kolluk kuvvetleri, idari eylemler ve eğitim reformlarını kapsayan kategoriler altında sınıflandırarak Osmanlı devleti ile Bektaşilik arasında gelişen dinamiklere dair bir fikir vermeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın araştırma evreni olarak Osmanlı döneminde Balkanlarda bulunan Bektaşiler tekkeleri seçilmiş, ancak karşılaştırma yapmak açısından Anadolu'dan bazı bölgeler de çalışmaya dahil edilmiştir. Bu gruplarla ilgili tarihi belgeler analiz edilerek oluşturulan örneklemelerden elde edilen veriler, sorun yaşayan tekkeleri ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Bektaşiliğin yasaklanması, Bektaşiliğe yönelik tedbirler, din-devlet ilişkisi, Balkan Bektaşiliği, II. Abdülhamid ve İslamcılık.

Abstract: The Janissary Corps, one of the most deeply rooted institutions of the Ottoman Empire, had become a part of actions that would undermine the authority of the sultan with its deterioration. Until 1826, many efforts were made to solve the problem, but most of them ended in failure. In fact, many of them had paid for their failures with their lives. In the end, Sultan Mahmud II, who resolutely addressed the problem, abolished the Janissary Corps in 1826 and banned Bektashism, which was considered to represent its religious aspect. In fact, the prohibition of Bektashism was not a decision taken during the reign of Mahmud II, but rather the implementation of a decision taken beforehand when favourable conditions arose. In this respect, the most important step was taken to unite the Muslim people under the name of Sunni-Hanafism as the official religion of the state. With this important step, Bektashis were tried to be neutralised by breaking their influence among the army and society, where they were strong. Especially with the authoritarian rule of Abdülhamid II and Panislamism, which was one of the tools of this rule, the transformation of other non-Muslim groups, especially

* Bu çalışma, 2022 yılında Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana bilim Dalı, Prof. Dr. Hilmi Bayraktar danışmanlığında yürütülen doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:19.09.2023

Kabul Tarihi:28.12.2023

Yayın Tarihi:31.12.2023

Atıf: Aslan, M. (2023). Bektaşiliğin yasaklı yılları: mücadele yöntemleri ve alınan tedbirler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 864–885. Doi: 10.33437/ksusbd.1363291

Bektashis, was also targeted. Thus, investigations and measures were implemented against Bektashis in the Balkans and other regions. The nature of these measures varied according to periods, regions and implementing authorities. This article aims to provide an insight into the dynamics developing between the Ottoman state and Bektashism by categorising these measures under the categories of law enforcement, administrative actions and educational reforms. Bektashi lodges in the Balkans during the Ottoman period were selected as the research population of the study, but some regions in Anatolia were also included for comparison. The data obtained from the samples created by analysing historical documents related to these groups revealed the tekkes that experienced problems.

Keywords: Prohibition of Bektashism, measures against bektashism, religion-state relationship, Balkan Bektashism, Abdülhamid II and Islamism.

GİRİŞ

İbn-i Haldun, Machiavelli, Hobbes ve Rousseau gibi düşünürler devletin resmi bir dini olması gerektiğini savunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin de devletleşme sürecinde bu görüşe yakın bir anlayışı benimsediğini söylemek çok da yadırganacak bir düşünce olmayacaktır. Özellikle İbn-i Haldun'un devlet düşüncesinin Osmanlı uleması tarafından bilindiği dikkate alınır, bu görüşten etkilenmiş olmalarını doğal karşılamak gerekir (Machiavelli, 1955: 28; Hobbes, 2007: 88; Rousseau, 2009: 125-128; Blbas, 2018: 42-43). Hatta, bu anlayışın Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine ve nitekim günümüze kadar varlığını devam ettiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti kuruluş evresinde dinin Orthodoxie yapısından ziyade Bektaşilik gibi Heterodoxie¹ yapılarla daha sıkı ilişkiler içerisindeydi (Ocak, 2011: 78; Ortaylı, 1996:64; Elvan Çelebi:2014:41). Bu anlayış, dinde Arapların İslam anlayışında olduğu gibi, dinin amel yönünü değil (Özer, 1990:3),² ahlaki-tasavvufi yapısını öne çıkaran anlayışa daha yakındı. Osmanlı'nın çevresinde bulunan Türkmen kitlelerinin büyük bir çoğunluğunun da sosyal ve kültürel nedenlerden dolayı bu tasavvufi akımlara bağlı olmaları (Mardin, 1992: 94),³ devlet nazarında Bektaşileri vazgeçilmez birer birleştirici unsur haline getirmişti (Döğüş, 2002: 287).⁴ Ancak, devletin kuruluş aşamasında Bektaşiliğin böyle bir rolü varken, XVI. yüzyıldan itibaren bir takım siyasi gelişmeler neticesinde Bektaşilik devlet nazarında sorgulanır hale gelmeye başlamıştı.

Bu gelişmelerin ilki doğuda Safevi Tehlikesi'nin ortaya çıkması idi. Safevilerin bir devlet olarak ortaya çıkması Osmanlı'nın bütün doğu siyasetini değiştirmişti. Çünkü, Türkmen-Alevilerin kurduğu Safevi Devleti, Osmanlı'daki en büyük nüfusa sahip ve ekonomik sıkıntılar içinde olan Türkmen aşiretler

---

¹ Heterodoxie'nin kelime anlamı olarak resmi din anlayışına yani Orthodoxie'ye muhalif olan bir anlayışı tanımlamaktadır. Orthodoxie ise bir devletin kabul ettiği veya desteklediği din anlayışıdır. Orthodoxie'nin sosyal tabanı da siyasi iktidar, bürokrasi ve şehirli halktır. Bu kavramlar ışığında bakıldığında İslamiyet, Türkler arasında yayılış sürecinde birbirinden farklı iki sosyo-kültürel ortama göre nitelik kazandı. Buna göre Osmanlı Devleti'nde de Orthodoxie'yi Sünni-Hanefi anlayış temsil ederken Heterodoxie, Orthodoxie'nin dışında kalan, konar-göçer Türk boylarının kendilerine özgü oluşturdukları anlayış temsil ediyordu. O dönemdeki Türk-İslam coğrafyasında bunları Kalenderiler, Yeseviler, Haydariler ve Vefailer olmak üzere dört tarikat temsil etmekteydi. Bu Heterodoxie İslamı günümüzde de bunların mirasçısı olan Alevi ve Bektaşi zümrelerce temsil edilmektedir. O dönemde Anadolu'daki Heterodoxie zümrelerin temel şahsiyetlerine baktığımızda ise Hacı Bektaş-ı Veli, Abdal Musa, Sarı Saltık, Barak Baba ve Geyikli Baba gibi ünlü Türkmen sufileridir. bkz. Ocak, 2011: 78; Ortaylı, 1996: 64).

² İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte İslam dini her bölgede aynı şekilde uygulanmamıştır. Yayıldığı bölgelerdeki milletlerin bu dine girmeden önceki eski dinlerine ait unsurlar, gelenek ve görenekler gibi birçok şeyi yeni dinlerinin içerisine katmışlardır. Bu minvalde Arap-İslam anlayışını tümüyle kabul etmeyerek kendi yapılarına uygun bir İslam dini ortaya çıkaran iki millet bunların başında gelmektedir. Bunlardan birincisi İranlılar, ikinci ise Türklerdir. İslamiyet İran'a geldiğinde, İran'ın eski dinlerinden kalma motifleri Şiiliğe katarak bunu benimsemişlerdir. Türkler ise İslam'ın daha çok ahlaki yönüne vurgu yapan Sufiliği benimsemişlerdir. bkz. Özer, 1990: 3.

³ Türkistan'daki Türkler, İslamiyet'i kabul ettiklerinde kendi göçebe yapılarına uymayan özellikleri benimseyememişlerdi. Bunlar kadın-erkek ayrılığı, içki yasağı gibi özelliklerdi. bkz. Mardin, 1992: 94.

⁴ Bektaşilik özellikle diğer gayri Sünni grupların birçoğunu kendi bünyesinde eritmesiyle Gayrisünni grupların liderliğini üstlenecekti. Devlet de Anadolu'daki gayri Sünni Türklerin Kızılbaş ve diğer unsurlar altında kendinden uzaklaşmaması için, Bektaşiliği üst kimlik yaparak onun altında Türkmen aşiretlerini toplamaya çalışmıştı. bkz. Döğüş, 2002: 287.

için bir çekim alanı olmaya başlamıştı. Bu, devletin istediği bir durum değildi (Sümer, 1976:25; Gündüz, 2013: 27).⁵ XVI. yüzyılda oldukça etkili olan Safevi Tehlikesi Osmanlı'yı siyasi ve sosyal açıdan oldukça uğraştırmıştır. Burada, konuyu uzatmamak adına Safevi Devleti'nin ortaya çıkışının Osmanlı'nın sonraki döneminde birçok açıdan etkilediğini belirtmekle yetineceğiz.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, devletin kuruluş aşamasında birleştirici bir unsur olan Bektaşilik, Safeviliğin ortaya çıkışı sonrasında bu alanda gelişen olaylar, devletin kendine resmi bir din anlayışı oluşturmak istemesi ve Sünniliğe kayması ile Bektaşilik eski önemini kaybetmeye başlamıştı. Eski statülerini kaybeden Bektaşiler ve ona yakın zümreler, devlet tarafından dışlanmalarının da etkisiyle tarihi süreç içerisinde birçok isyan hareketlerine katılmışlardı (Refik, 1994: 13). Devleti zor duruma düşürecek olan bu isyan hareketlerinin başında tarihi literatürde Celâli isyanları gibi olaylar gelmektedir. Temelleri Yavuz dönemine kadar dayanan bu isyanlar, XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyıl başlarında zirveye ulaşmıştı. Ekonomik ve sosyal olumsuz birçok sonucu olan bu isyanların neticesinde devlet çok zor duruma düşecektir. Her ne kadar, Bektaşiler ve diğer gayri Sünni unsurlar Celali isyanları içerisinde faaliyet gösterebilir de Celali İsyânları doğrudan Bektaşî isyanları değildir (Akdağ, 1995:13-15). Ancak, aynı dönemde Bektaşî tarikatının lideri olan Kalender Çelebi'nin de bir isyan hareketi çıkarmasıyla Bektaşiler devlet nezdinde eski önemlerini kaybetmeye başlamışlardı. Bu gibi önemli tarihsel gelişmeler sarayda Sünniliğin temsilcisi olan ulemanın güçlenmesine katkı sağlamıştır. Sünni ulemanın güçlenmesi ile Bektaşiler gibi Heterodoxie hareketlere artık devlet daha sert tedbirler uygulamak için fırsatlar aramıştır (Refik, 1994: 3). Ayrıca Bektaşiler, 1826 sürecine değin devlet içinde resmi olarak tanınan ve varlıklarına devam eden bir tarikat olarak gözükse de Kalender Çelebi isyanı zamanlarından beri onlara pek de iyi gözle bakılmadığı devletin resmi kayıtlarında açıkça ifade edilmiştir (Ayar, 2005: 202; Ortaylı, 1995: 282).⁶

Devletin Bektaşilere bakış açısının değişiklik gösterdiği dönüm noktalarını ve Bektaşiliğin devlet içinde XVI. yüzyıldan itibaren sorgulandığını bu şekilde ifade ettikten sonra, neden XIX. yüzyıla kadar etkili bir şekilde devam ettiğini burada kısaca açıklamamız gerekmektedir. Bu açıdan, Bektaşilere 1826 sürecine kadar dokunulmamasının en büyük nedeni yeniçerilerdi. Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla Bektaşiliğin paralelinde yasaklanması bunun kanıtlarındandır (Koçu, 1964: 328). Ancak sadece yeniçerilerin Bektaşî olması nedeniyle Bektaşiliğin yasaklandığını düşünmek pek doğru olmayacaktır. Bu yönde düşünen Faroqhi gibi araştırmacılar da (Faroqhi, 2013: 165-166), yeniçerilerin özellikle isyan hareketlerinde Bektaşilerden ziyade genelde Sünni ulema ile iş birliği içinde olduklarından bahsetmektedir. Yine Karal'a göre Osmanlı yönetiminde 1826 sürecine kadar uzun bir süre yazısız bir kanun gibi olan sağlıklı bir yönetim için gereken üçgen içinde yeniçerilerin yanında ulemanın da olması, bu durumu desteklemektedir (Karal, 1983: I/5). Sonuç olarak Bektaşilik, devletin resmi din anlayışını oluşturmasıyla birlikte devlet için miadını doldurmuştu.

Nihayetinde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesiyle Bektaşiler, en azından devlet nazarında kendilerini koruyacak büyük bir güçten mahrum kalmışlardı. Böylelikle bu tarihten itibaren

---

⁵ Başlangıçta Safevilerden Şeyh Cüneyd, irşad faaliyetleri adı altında Osmanlı'ya ve Karamanoğulları'na gitmiştir. Bu bölgelerde kabul görmemesiyle Türkmen aşiretlerin yoğun olduğu bölgelere yönelmiştir. Bu Türkmen aşiretlerden ilki daha sonra Şah İsmail'i de destekleyecek olan Varsak Türkmenleridir. Varsaklar Şeyh Cüneyd'e katılarak Safevi Tarikatı'na bağlanmışlardır. Şeyh Cüneyd, yine bölgedeki faaliyetlerinden rahatsız olunmasıyla Kuzey Anadolu taraflarına gitmiş, burada da daha sonra Safevi Devleti'nin kuruluşunda yer alacak olan Çepni Türkmenlerinden bir kısmını kendine bağlamıştır. Şeyh Cüneyd, Güney Anadolu bölgesine geldiğinde ise burada da Avşar, Musullu, Döğer, Harbendelü, İnallu, Karamanlı gibi Türkmen aşiretleri etkilemiştir. Konu dışına çıkmamak için kısaca bazı Türkmen aşiretlerin ismini zikretmekle yetineceğiz. Detaylı bilgi için Tufan Gündüz ve Faruk Sümer'in ilgili eserlerine bakılırsa, Safevilerin özellikle Şah İsmail'in Türkmen aşiretler üzerinde etkileri görülecektir. bkz. Gündüz, 2013: 27

⁶ Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla ilgili önemli dönem kaynaklardan birinin sahibi olan Mehmed Esad Efendi, Bektaşiliğin yasaklanmasının gerekçelerinden bahsederken Kalender Çelebi İsyânı'na da değinmektedir. Ona göre Bektaşilerin sorun oluşturmalarının yeni olmadığı uzun zamandır bu yönlü isyan hareketlerinde yer alarak devlet otoritesine açıkça meydan okumuşlardır. Bkz. Esad Efendi, h.1241, 200-207. Ortaylı'ya göre de Bektaşî takibinin sadece yeniçerilerle olan ilişkileriyle açıklamak yetersiz görünmektedir. Aslında bu takibatı, bazı ulema ve diğer tarikat unsurlarının Bektaşilere karşı bakış açıları da etkiliyordu. bkz. Ortaylı, 1995: 282

Bektaşiler geniş kapsamlı bir soruşturma ve yasaklılık sürecinin içerisinde girmiştir. Bu itibarla çalışmada devletin Bektaşilere yönelik aldığı tedbirler ele alınmıştır.

KOLLUK TEDBİRLER

Devlet, başlangıçta Yeniçeriler ile Bektaşileri bir bütün olarak algılayıp yeniçeriliği ortadan kaldırmasının ardından halk üzerinde nüfuzu olan Bektaşilerin de devleti tehlikeye sokacak isyan hareketlerine neden olacağını düşünmekteydi. Bu nedenle Bektaşiliğin de bir an önce ortadan kaldırılması amaçlanmaktaydı. Bunun için çıkarılan fermanlarla verilen hükümler doğrultusunda ilk olarak polisiye tedbirlere başvuruldu (BOA, C.ADL.29:1734, H. 29.02.1242). Bu tedbirler arasında ise genel olarak tekkelere ve mülklerine el koymak, tekkeleri camiye dönüştürmek, tekkeleri kapatmak, tekke sakinlerine sürgün veya hapis gibi cezai işlemler bulunmaktaydı. Ayrıca mevcut tekkedeki görevliler vârisiz öldüklerinde miraslarının hazineye aktarılarak mirasın tekkedeki görevlilere dolayısıyla tekkeye kalmaması sağlanıyordu (BOA, MVL. 1017:43; DH.MKT. 1975:31; Y.A.HUS. 263:6).

Bektaşiliğin yasaklandığı ilk yıllarda sıkça kullanılan bu tedbirlerin ilk örneklerinden biri Girit'te gerçekleştirildi. Buna göre Girit'in Resmo ve Kandiye bölgelerindeki Bektaşi tekkelerinin camiye dönüştürülmesi ve tekkelerdeki Bektaşilerin buradan çıkartılması istenilmekteydi. Devlet, buna gerekçe olarak bölgedeki halkın çoğunluğunun Bektaşi olduğundan dolayı cami olmadığını ve Sünni halk için cami ihtiyacı olduğunu ileri sürmekteydi (HAT. 293:17474). Ancak, bu tedbir çok işe yaramamış olmalı ki devlet daha sert tedbir alma yoluna gitmiştir. Bu itibarla, bir yıl sonra çıkarılan yeni kararlar bölgedeki tekkelerin yıkılmasına ve Bektaşi dervişlerinin sürgün edilmesine karar verilmiştir (C.ADL. 20:1219).⁷ Bu tedbirde esas hedef Bektaşi dervişleri olsa da bölgedeki halkın da yoğun Bektaşi nüfusundan oluşması sebebiyle onlara yönelik tedbirlerin de alınmasını gerektirmişti. Bu açıdan buradaki uygulamayı daha sonra programlı bir hale getirecek olan Bektaşilerin Sünnileştirilmesi yolunda yapılan ilk uygulamalardan biri olması açısından önemlidir.

Söz konusu tedbirlere başka bir örnek olarak bugün Arnavutluk sınırları içerisinde olan Akçahisar'daki bir Bektaşi şeyhinin yaptığı dini faaliyetler üzerine tutuklanarak sorguya alınması verilebilir. Sorgu raporunda öncelikle Bektaşi şeyhi hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Buna göre sorguya alınan şeyhin ismi Hüseyin Yaşar'dı. Görice'deki Bektaşi tekkelerinden biri olan Abdullah Baba Dergâhı postnişini Abdullah Baba'nın dervişlerinden biriydi. Bu tekkede tarikat eğitimini tamamlayan Hüseyin Yaşar Baba, Abdullah Baba tarafından Akçahisar'a 1857 yılında bir tekke kurmak amacıyla halife olarak gönderildi. Akçahisar'daki faaliyetleri sonucu ise Üçüncü Ordu Kumandanı Mustafa Paşa'nın emriyle tutuklanarak soruşturmaya alındı. Yapılan sorguda; Bektaşi şeyhliği unvanıyla Akçahisar'da İslam dinine aykırı olarak ahaliyi yanlış yollara sürüklediği iddia edilmekteydi. Ayrıca bu halleri buradaki birçok kişi tarafından da şikâyet edildiği ve kendisinin herhangi bir ilmi derinliği olmadığı yani İslam ilmi açısından cahil olduğu ifade edilmişti. Sonra içkiyi ilaç sayarak günah kılmadığı ve namaz-oruç gibi ibadetlerin farz olmadığı gibi söylemlerde bulunduğu iddialar arasındaydı.

Hüseyin Yaşar Baba'ya yapılan sorgunun dökümünde Bektaşi ayinlerine özgü olan -kadınların ve erkeklerin bir arada cemetmeleri, belirli günlerde tekkeyi ziyaret gibi- birçok şey sorguyu yapan kişiler tarafından İslam dinine aykırı olarak görüldüğü göze çarpmaktadır. Bu da ilgili devlet görevlilerin Bektaşi ritüellerine bakışını güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Yapılan sorgunun dökümü örnek olması açısından aşağıda verilmiştir.

S. (Soru): Sen nerelisin?

C. (Cevap): Debreliyim.

S: Senin ismin nedir, babanın ismi nedir?

C: İsmim Hüseyin Yaşar, babamın ismi Süleymandır.

⁷ Yukarıda verilen örnekteki gibi yapılan bu polisiye tedbirlerinde, bazen kanun uygulayıcıları tarafından abartıya da gidildiği belgelerde görülmektedir. Bu durumla ilgili gönderilen bir hatt-ı hümayunda İstanbul'da sekiz kişinin 'Bektaşi'dir diye' direkt hapsedilip sürgüne gönderilmelerinin sıkıntılara yol açması nedeniyle bundan sonra yapılacak işlemlerde öncelikle layıkıyla araştırma yapılması istenmişti (HAT. 341:19475).

S: Senin pederinin sanatı ne idi?

C: *Oranın ileri gelenlerinden idi.*

S: Sen ne vakit seyahate çıktın Debreden?

C: *1850 tarihinde Debreden çıktım.*

S: İlk başta Debre'den nereye gittin?

C: *Görice'de Abdullah Baba Dergâh'ına gittim.*

S: Dervişlikden önce nereye gittin?

C: *Tiran'da saadetli Süleyman Paşa'ya hizmet ettim, daha sonra başka yerlere gittim.*

S: Dervişlikden önce hiç mektebe gittin mi ve okudun mu?

C: *Debre'de küçükken mektebe gitdim ve Yasin-i Şerife kadar okudum.*

S: Başka bir kitab ya da ders okumadın mı?

C: *Birtakım derebeyler mezalimden kaçtım, okumadım.*

S: Abdullah Baba Tekkesi'nde kaç sene hizmet ettin ve Abdullah Baba hangi tarikattandır?

C: *Yedi sene oturdum ve Abdullah Baba Bektâşi tarikatı şeyhlerinden idi.*

S: Seni yedi seneden sonra Abdullah Baba mı gönderdi buraya?

C: *Evet o gönderdi.*

S: Abdullah Baba Görice'de olduğu halde Akçahisar'da olan zaviyeye senin gibi bir cahili neden gönderdi ve onun vazifesi midir?

C: *Halife olduğum için beni gönderdi ve Akçahisarlılar sened ile beni gönderdiler.*

S: O sened nerededir?

C: *Görice'dedir.*

S: Sen kendin söylersin ki herkes içki içer, bende içki içtim, rakı ve şarab içtim dersin, tarikat erbabına bu yakışmaz ve haramdır neden içtin?

C: *Haram bildiğim halde taksiratım imiş içtim, hastalığımda vardı içerdim hastalığımda basurdu.*

S: Sen tarikat erbabındanım dersin niçin erkek ve kadın karışık olarak ziyarete gelenleri engellemedin, herkese niçin izin verdin?

C: *Ben razı değildim lakin onlar benim davetim olmadan gelirler ve kanun-ı ezelden (eskiden beri) karışık olarak gezerlerdi.*

S: Sen kendin izin vermişsin, mahrem ve namahrem kuralları kaldırıp, hepsini erkek ve kadın olarak birlikte tutmuşsun, rakı ve şarab içmeyi mübah hükmünde herkese izin vermişsin ve bazı işitilen haberlere göre oruç ve namaz gibi farzları af etmişsin.

C: *Haşa ben bu hallerde bulunmadım.*

S: Ramazan-ı şerifte oruç tutmayıp, şarap ve rakı içmeye ne dersin?

C: *Benim bu filim dahi yoktur, oruç tutar ve namaz kılarım.*

S: Oruç niçin tutarsın ve namaz niçin kılarırsın, acaba bunların ne olduğunu bilir misin?

C: *Müslüman evladı olduğumdan canım için kılarım.*

S: Şu yukarıda kanun-ı ezel dediğin kimin kanunudur, kim koymuştur bu kanunu?

C: *Bu kanunu kim kurduğunu bilmem Akçahisar'da, Prez'de, Eşim ve Enderuk'da bir adet-i kadimdir herkes kurban getirir ve orada keser, ziyaret ederler.*⁸

S: Sen Akçahisar'da otururken bu gelen kadınlar namahrem iken açık saçık senin yanına gelip elini öperler imiş, niçin bunu caiz görürsün?

C: *Neçeler kadınları bende teklifsiz Debre'de iken onlar benden kaçmaz eski ahbaptır ve bazı karı koca dahi gelirler benden kaçmazlar.*

S: Prezli Derviş Salih ki Gülşeni tarikatından Şeyh Mustafa Efendi'nin müridanından bir adam iken senin yanına gelmesiyle sen onu saptırarak tarikatından döndürdün. Adamı namazı terk ettirip ve içki içirmişsin. Bu adamı şimdi bir mertebeye götürmek amacıyla gece gündüz sarhoş edip, ıslahı mümkün olmayacak mertebeye getirmişsin. Niçin böyle harekette bulunursun ve bu adam size mensub oldu mu?

C: *Bana geldi ve benden bir Bektaşî tacı talep etti, benden giydirip verdim ve tarikata aldım.*

S: Yukarıdan buraya kadar ettiğimiz suale verdiğin cevapları sana okuduk, senin ifadenden fazlası veya bir eksiği var mıdır?

C: *Fazlası veya eksiği yoktur, tamamı kendi ifademdir (BOA, MVL. 1017:43).*

Bektaşiliğin dini faaliyetlerine yönelik kolluk tedbirleri kapsamında başka bir örnek de Limni Adası'nda gerçekleşmiştir. Buna göre bölgede masonik yapılara benzer bir mezhebin ortaya çıktığı iddiasıyla bölgedeki bazı kişilerin bu cemaati ihbar etmesi üzerine devlet haberdar olmuştu. İhbara göre cemaatin ayinlerinde ise dinin temel hükümleri tamamen inkâr edilmekteydi. İddialar bu şekilde iken, diğer taraftan bu cemaat Muharrem ayının 10. gününde bir yerde toplanıp *Cavidan*⁹ gibi Bektaşî kitapları okunmakta vb. Bektaşî ritüellerini yaptıkları görülmekteydi. Hatta, cemaat, yerel devlet görevlilerinden eşrafa kadar bazı kişileri de kendi cemaatine katmıştı. Bu kişiler arasında mutasarrıf ve naib olduğu gibi eşraftan Humbaracıoğlu Mustafa ile Hüseyin Kapudanzade Mehmed Ağa gibi bölgede sözü geçen kişiler de bulunmaktaydı. Cemaatin bölgede etki alanının artması üzerine yerel idare tedbir alma ihtiyacı hissetmiş ve adı geçen eşraftan bu kişileri sürgün etmişti. Alınan tedbirler yeterli olmaması ve ihbarların yeniden artması üzerine konu merkezi hükümet tarafından ciddiyle incelenmiş ve iddia edildiği gibi olmadığı anlaşılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde; iddia edilen cemaatin Bektaşî tarikatına bağlı bir grup olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak, mutasarrıf ve naibin Bektaşî oldukları iddiası, sadece bu kişilerin Arnavutluk'un Toskalık¹⁰ ahalisi olmalarından kaynaklanmaktaydı. Sürgün edilen Mustafa Efendi ile Mehmed Ağa ise, Bektaşî tarikatının mensuplarındandı, fakat tarikat adına herhangi bir faaliyette bulunmamışlardı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde bu tarikata mensup birçok kişi var iken sadece bunların sürgün edilmesi eşitlik ilkesine uygun olmayacaktı. Bu toplantıların kimler tarafından

⁸ Alevi-Bektaşî kültüründe yerleşim yerlerinin çevresindeki türbelere aynı zamanda 'ziyaretlik'de denirdi. Buraya adak adayıp, kurban kesmeye ve dua etmeye gelmeye ziyaret etme denirdi. bkz. Gültekin, 2016: 45.

⁹ Fazlullah-ı Hurûfi'nin Câvidânnâme adlı eseri, yaklaşık 788'de (1386) kaleme alınmıştır. Bu eserde, Fazlullah kendi Bâtınî görüşlerini yansıtan bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm'i te'vil ve tefsir etmiştir. Fazlullah, Câvidânnâme'nin, bazı sûrelerin başında bulunan hurûf-ı mukattaanın sırlarını çözerek Kur'ân'ın gerçek anlamını ortaya çıkardığını iddia etmiştir. bkz. Aksu, 1993:178.

¹⁰ Arnavutlar din farklılığı dışında Tosk ve Geg diye iki ayrı gruba ayrılmaktadır. Gegler, Arnavutluk'un kuzeyinde dağlık bölgelerde yaşamaktadırlar. Yakın dönemlere kadar Karadağlılar gibi özerk bir yönetim anlayışına sahip olan Gegler, kabile şeklinde örgütlenmişlerdir. Bu kabilenin idaresini en yaşlı üye yürütür, bu sisteme de *fis* denirdi. Tosklar ise Arnavutluk'un daha çok güney bölgesinde yaşamaktadırlar. Herhangi bir kabile sistemi olmayan Toskların eski dönemlerde büyük bölümü tımar sistemine tabi tutulan düz ovalardaki köylere yerleşmişlerdir. bkz. Jelavich, 2009: 91-92. Ayrıca Güney Arnavutluk'un büyük bir bölümü yani Tosk bölgesi Bektaşî tarikatına mensuptur. Belgede de *Toskalık ahalisinden bulunmalarından...* kasıt, Toskların çoğunluğunun Bektaşî tarikatına mensup olduklarının bilinmesiydi. Toskların Bektaşî olması ayrıca Osmanlı belgelerinde, çeşitli hatıratlarda da görülmektedir. bkz. Resneli Niyazi, 1908: 167; BOA, MF. MKT, 92-75.

ve ne amaçla yapıldığı ise, daha derin bir şekilde araştırılmalıydı. Bölgedeki dini akaidin düzeltilmesi için bu türlü faaliyetlere izin verilmemeliydi (DH.MKT. 1657:34).¹¹

Bektaşiliğe karşı dönemin en temel eleştirilerinden biri; Bektaşi tekkelerinde içki içilmesi ve kadınların da Bektaşi tekkelerine girebilmesidir. Aslında bu iki temel suçlama yüzyıllardır Yesevi-Bektaşi ekolünün bir parçasıyken (Köprülü, 1978:211-213; Ocak, 1996:43) devletin giderek daha Sünni bir İslam anlayışına kaymasıyla bu uygulamalar sapkınlık olarak görülmeye başlanmıştır (Karaosmanoğlu, 2018: 89; Koç, 2015:129).¹² Bu suçlamayla ilgili müdahaleler taşrada yaşandığı gibi payitahta da yaşanıyordu. Bu minvalde soruşturma konusu İstanbul'da Beyoğlu ve Üsküdar taraflarındaki Bektaşi tarikatından yedi-sekiz kişinin tekkelerde içki içmek amacıyla toplanmalarıydı. Bunun yanında gündün güne sayılarının artması ve kadınların da bu tekkelere girebilmesi merkezi hükümete göre tehlike arz ediyordu. Devlet bu durum üzerine araştırma yaptırmış ve kadınların bu tekkelere girmesinin uygun olmadığından tekkelerin kapatılmasını istemişti (DH.MKT. 1983:15; DH.MKT. 1975:31; Y.A.HUS. 263:6).

Tüm bu tedbirlere ve müdahalelere rağmen Bektaşilerin bu dönemde yine de rahat hareket ettikleri gözden kaçmamaktadır. Yasak olmasına rağmen kimi yerlerde yeniden tarikata özgü giysilerini giyebilmektedirler. Ayrıca tekkelerine el konulan Bektaşiler de kolaylıkla başka tekkelere sızarak faaliyetlerine devam edebilmekteydi (A.MKT.MHM. 265:4). Hatta Arnavutluk bölgesindeki Elbasan, Akçahisar, Ergiri gibi Bektaşilerin daha güçlü olduğu yerlerde yeni tekkeler de tesis etmişlerdi (C.ZB. 35:1717; MVL. 1017:43; A.MKT.MHM. 265:4).¹³ Diğer bir yandan ise Muhibban gibi dergilerle seslerini kamuoyunu duyurmaya çalışarak sıkı bir muhalif tablosu çiziyorlardı (Işık, 2016:83).¹⁴

Yukarıdaki paragrafta söz edildiği gibi Bektaşilerin tüm bu tedbirlere rağmen güçlerini koruduklarını bazı devlet görevlilerin ihbarıyla ortaya çıkmaktadır. Buna göre, Ergiri ve civarındaki Bektaşiler Iskarapar, Leskovik, Kuyunca ve Görice bölgelerinde faaliyetlerini artırarak yeni tekkeler tesis etmişlerdir. Bu yeni tekkelerin kurucularının büyük çoğunluğu ise Sultan Mahmud döneminde tekkeleri yıkılan Bektaşilerdi. Eski tekkelerini yeniden kurmanın yanında nüfuzları sayesinde bölgedeki bazı devlet görevlilerini de yanlarına çekebilmişlerdir. Örneğin Ergiri'ye bağlı Tepedelen'de bir Bektaşi

¹¹ Limni özelinde Balkanlar'da ve aynı dönemlerde Anadolu'da da yaşanan benzer olaylarda yerel devlet görevlileri tarafından artık Bektaşiliğin kendi başına bir tehlike olmadığı görülmektedir. Bunun yanında Bektaşilerin, Protestanlık mezhebinin yayılmasına ve Masonik yapılanmalara da katkı sağladıkları iddia edilmiştir. Bunun bölgedeki devlet görevlilerinin bakış açısı olmasından çok devletin bu dönemdeki Bektaşilere bakışının İslam dışında her türlü oluşuma açık olduğu görülmüştür. Yapılan soruşturmalarda bu iddiaların asılsız çıkmasına rağmen, bu durumların gerçekleştirilebileceği düşünülmüştü. Alınacak tedbirlerin başında ise bölge halkının sünnileştirilmesiyle Bektaşilik tehlikesinin bertaraf edileceği öngörülmekteydi. Ama bu sorunda devletin istediği gibi çözüm alınamamış, yine askeri tedbirlere başvuru yoluna gidilmişti. Keza devletin bu dönemdeki Bektaşilere karşı politikaları sonuç vermediği gibi Bektaşilerin faaliyetlerini gitgide arttırmalarını da engel olunamadı (DH. MKT. 1657:34).

¹² Bektaşi Tekkelerinde önceleri cem ayini sırasında içilen içkiye *dolu* denilmektedir. Ancak bu içki zevk ve eğlence için kadehlerce içilen bir içki olarak düşünülmemelidir. Buradaki içki bir bardak veya tase konularak cemde bulunan herkes tarafından birer yudum alınması şeklindeydi. Bu, Hz. Muhammed'in miraca çıktığında Kırklar meclisindeki erenlerin cemine katılması anısına yapılmaktadır. Bkz. Korkmaz, 2005:196. Bu tören, Bektaşi-Alevi kültürünü bilmeyenler tarafından Yakup Kadri'nin Nur Baba adlı romanındaki bakış açısıyla bakmalarını sağlamıştır. Bu belgedeki bakış açısı da bu yönde olmalıdır. bkz. Karaosmanoğlu, 2018:89. Romandan ilgili bölümden bir parça: "Muhabbet, Bektaşi tabirince, içmek, çalgı çalmak ilah... olacak..." Tekkelere kadınların girebilmesi konusunda ise Bektaşi inancının tek tanrılı üç dinden farklı bir bakış açısına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu bu üç din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın ortak yönü; kadının ikinciliğinin doğal kabul edilmesidir. Dolayısıyla bu dinlerde kadına bakış cinsel arzu ile soyunu sürdürme isteği üzerine kurulu olmasından, kadın ve erkek hiçbir zaman eşit olarak görülmemiştir. Bu bağlamda cinsellik üzerine oluşan tabular da Bektaşilerdeki bu türlü uygulamaları bu bakış açısıyla değerlendirme yoluna gitmiştir. Bektaşi inancında ise, kadın ve erkek arasında bir ayırım görülmez, her iki cins için de *can* tabiri kullanılmaktadır. Uygulamada da Alevi-Bektaşi inancındaki Kadıncık Ana, Anşa Bacı gibi kadın liderlerin kutsanmasında görülmektedir. bkz. Adem Koç, 2015:129.

¹³ Bu müdahaleler, Tanzimat Dönemi'nin son yıllarına kadar devam etmişti (A.MKT.MHM. 470:83).

¹⁴ II. Mahmud'tan beri sürdürülen ve II. Abdülhamid döneminde daha da otoriter bir hal alan Bektaşilik politikasına karşı Bektaşilik ve Aleviliğin savunmasını yapmak yani bir var oluş mücadelesi vermek amacıyla Muhibban gibi dergiler kurulmuştur. bkz. Işık, 2016:83-104.

tekke arazisiyle ilgili davada, yerel mahkeme açıktan tekke şeyhi Mustafa'yı desteklemiştir. Ayrıca bu Bektaşî babalarının iyi hallerde olmadıkları yine ilgili devlet görevlilerine göre ortadaydı. Çünkü bu Bektaşî babaları, halifelere ve peygambere karşı küçük düşürücü sözler etmeleri, hadislerin sağlam olmadığını söyleyerek inkâr etmeleri ve Fazlullah Hurufî'nin görüşlerini benimseyerek batıl bir mezhep olmaya devam etmişlerdir. Bununla birlikte Hz. Ali'yi aşırı derecede muhabbet ve haramları helal sayarak bu sözlerine kolayca kanacak birçok Müslümanı kendi yollarına çekmekteydiler (TFR.I.YN. 4:348). Bu iddialarda bulunan görevliler, bölgedeki Bektaşîliğin yayılmasını engellemek için gereken polisiye tedbirleri de önermekteydiler. Buna göre Bektaşîler, tekkelerinde yerel devlet görevlilerinin desteğiyle birçok mülk edinmekte olduklarından, bunlar bölgeden uzaklaştırılmalarıdır. Yine bu bölgeyle sınırlı kalmayarak, özellikle Arnavutluk genelinde resmi izin olmaksızın açılan birçok Bektaşî tekkesi olup, mevcut tekkeler dışında yeni tekkelerin açılmasına izin verilmemelidir. Mevcut tekkelerin de çoğunun mücerred¹⁵ Bektaşîler tarafından yönetildiğini ve bunların da çoğunun vârisiz ölmeleri nedeniyle tekkede mevcut diğer babaların şeyhliğe gelmelerine engel olunarak yerlerine farklı tarikatlardan şeyh tayin edilmesi bu tehlikeyi azaltacaktır. Bunlara ait mirasların da varisleri olmadığı için kanunen devlet hazinesine aktarılması istenmiştir (TFR.I.YN. 4:348).¹⁶

Dönemin sonlarına doğru polisiye tedbirler kapsamında yapılan uygulamalardan biri de Sinop'ta gerçekleşmişti. Sinop'ta başlatılan kovuşturmanın nedeni ise Bektaşîlerin Limni olayında olduğu gibi farklı bir teşkilatlanma içerisinde olduklarıydı. Ancak yapılan soruşturmada bunların Bektaşî tarikatından olup, tarikata özgü ayinlerini gerçekleştirdikleriydi. Ayinlerinde ise her ayın cuma ve cumartesi geceleri ile muharrem aylarında tarikattan birinin evinde nöbetleşerek *Hadîkatü's-Suadâ* isimli bir kitabı¹⁷ okumaktadırlar. Bunun yanında Hz. Muhammed ve sonra Hz. Ali'yi anarak diğer cennetle müjdelenen sahabeler hakkında uygunsuz sözlerde bulunmaktadırlar. Bu ihbarı değerlendiren merkezi hükümet, taşradaki görevlilere bu kişilerin kaç kişi olduklarını, kimlerden oluştuğunu ve ne zamandan beri toplandıkları hakkında araştırma yaparak bir daha yapmalarına engel olunması istemişti. Sinop Mutasarrıfı, yaptığı araştırmada sayılarının yüzü bulduğunu ve ahaliden önemli kişilerin bu tarikata katıldıklarını rapor etmişti. Bu kişiler soruşturulduğunda; Bektaşî olduklarını inkâr etmemekle birlikte Bektaşîlerin İslam dinine bağlı olduklarını ve İslam dinine aykırı hareketlerde bulunmadıklarını iddia etmişlerdi. Ancak mutasarrıf, bunların savunmalarına inanmamış; *Bektaşîlerin dini inançlarının nasıl olduğunun herkesçe bilindiğini ve hükümetçe toplantılarının engellenip, Sünni halkı aldatmalarına imkân verilmemesi gerektiğini* bildirmiştir (DH.MKT. 1154:35).¹⁸

Polisiye tedbirler kapsamında Bektaşî tekkelerinin kütüphanelerinde bulunan bazı dini kitaplar da toplatılmaktaydı. Ayrıca daha önce soruşturmalarda olduğu gibi Bektaşî tekkelerinde yasaklı Bektaşî kitapları var ise mevcut tekkedeki görevliler tutuklanabiliyordu (Y.PRK.UM. 41:92). Bu söz konusu kitaplardan biri; bazı İranlılar ile Bektaşîlerin ortak olarak hazırlayıp yayınladıkları Hüsniye ve Cavidan isimdeki risaleydi. Söz konusu risalenin ehl-i sünnet anlayışına ters birtakım Şii itikatları içerdiği ve bunun nüshalarının Girit'e kadar ulaştığı iddia edilmekteydi. Ayrıca ele geçirilen bir risaleden hareketle

¹⁵ Mücerred kavramı tasavvufta bekar yaşamayı seçen, yani dünya ve ahiret nimetlerinden kendini soyutlayarak sadece Allah'a gönül vermek anlamında kullanılmıştır. bkz. Uludağ, 2020:31. Bektaşîliğe mücerred kavramının girmesi, tarikatın ikinci banisi yani ikinci kurucusu kabul edilen Balım Sultan'ın getirdiğine inanılmaktadır. Böylece tarikat Babagan ve Çelebi olarak iki kola ayrılmıştır. Bu kol evlenmeyen dervişler anlamındaki Babagân koluyla, Hacı Bektaş-ı Veli soyundan geldiklerini iddia eden Çelebiler idi. Bu iki kol da günümüze kadar devam etmişler ama Babagân kolu Arnavutluk başta olmak üzere Balkanlar'da daha etkinken Türkiye'de Çelebiler daha etkinlerdi. bkz. De Jong, 1989: 8-9; Birge, 1994:185.

¹⁶ Özellikle Balkanlar'daki Bektaşî Tekkelerinde tekke şeyhi vefat ettiğinde genelde vâris bırakmazlardı. Bundan dolayı da tekke müdavimleri kendi aralarından birini şeyh olarak seçer, tayinini isterlerdi. Bu durumun gelişmesinde mücerret Bektaşîlerin etkisi olduğu kadar Hacı Bektaş-ı Veli Asitânesi'nin devlet tarafından buralarda etkinliğinin azaltılmasının da büyük etkisi vardır. Önceden tekkeye tayin edilecek şeyhlerin seçiminde merkez tekke oldukça etkiliydi. Ancak 1826 sürecinden sonra bu yetki ellerinden alınmıştı. Balkanlar'daki tekke müdavimleri de kendi başlarına hareket etmeye çalışmış, bu da devlet ile aralarında sıkça sorunlara yol açmıştır (DH.MKT. 833:15).

¹⁷ Hadîkatü's-Suadâ, Fuzuli'nin Hz. Hüseyin'in şehid edildiği Kerbela Olayı'nı konu ettiği mensur eseridir. Eserin yazıldığı tarih tam olarak bilinmese de eldeki nüshalar, 1546-1547 yıllarına aittir. Bu eser Türkler arasında büyük ilgi görmüş, özellikle muharrem ayında Bektaşî tekkelerinde okuna gelen bir adet olmuştur. bkz. Güngör, 1997:20.

¹⁸ Görüldüğü gibi Bektaşî tarikatı sadece Balkanlar'da değil, Anadolu'da da takibatlara uğramaktaydı (BOA, DH. MKT, 1154-35).

bu risalelerin İstanbul'da Valide Han'ında on iki bin kadar basıldığı ve gizlilik içinde dağıtımının yapıldığı öğrenilmişti. Devlet, bu türlü faaliyetlerin engellenerek sorumluların yakalanmasını istemişti (MF. MKT. 50:139).

Görüldüğü üzere Bektaşiliğin yasaklanmasının ardından önleyici tedbirler kapsamında ilk olarak polisiye tedbirlere başvurulmuştur. İlk dönemlerde uygulanmaya başlayan bu tedbirler, olayların durumuna ve bölgedeki kanun uygulayıcılarının farklılığına göre ilerleyen dönemlerde de uygulanmıştır. Ancak konu içerisinde zikredildiği gibi polisiye tedbirlerin istenilen hedefe ulaştırmadığı açıktır.

Bektaşî Nüfuzunu Kırma Adına Dervişlere Zorunlu Askerî Yükümlülük Getirilmesi

Bektaşilikle mücadele adına yapılan diğer bir uygulama ise devlet için sorun teşkil eden şeyhlerin askerî görev verilerek kontrol altında tutulması olmuştur. Mesela Yanya'daki Prişte Tekkesi şeyhi Ahmed Baba, ahaliyi ifsad ettiği gerekçesiyle Üçüncü Ordu Merkezi'nde binbaşı rütbesi ile silah altına alınmıştır (ŞD. 2101:10). Oysa şeyhler askerlikten muaftı (Düstur, Birinci Tertib, 1332: 5/662-663). Bu durumun farkında olan İstanbul hükümeti Ahmed Baba'nın bu suçları ispat edilene kadar suçlu gibi davranılmaması ve memleketine dönmesinin herhangi bir sıkıntı oluşturmuyacaksa buna izin verilmesini Esad Paşa'dan istemiştir (BEO. 1064:79780). Ne var ki İstanbul'dan gelen bu yazıya rağmen Esad Paşa, kararında ısrar ederek tekkede araştırma yaptırmış, Şiiliği övücü ve İslam akidesine uygun olmayan risalelerin bulunduğu gerekçesi ile uygulamalarına devam etmiştir (Y.PRK.UM. 41:92).¹⁹

Burada bir diğer önemli nokta ise devletin reorganizasyonu kapsamında nüfus sayımlarının yapılmaya çalışılmasıdır. Bu bağlamda nüfusun kayıt altına alınmaya çalışıldığı bir dönemde tekke müdavimleri veya şeyhlerin de kayıt altına alınıp, bunlara da askerlik yükümlülüğü getirilmesine çalışıldığı görülmektedir.

TEKKE İDARESİNE MEZHEPSEL MÜDAHALE: SÜNNİ ŞEYHLERİN ATANMASI

Bir yandan kolluk tedbirleri uygulaması devam ederken diğer yandan Bektaşî tekkelerine farklı tarikatlardan şeyh tayinleri yapılarak Bektaşilikle mücadele edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 1837 yılında Bektaşî tekkelerine yapılacak olan postnişin atamalarında *nesebi meçhul zındıkların getirilmemesi* kararının uygulanması istenmiştir (C.ADL. 29:1710; C.EV. 312:15889).²⁰

Bu uygulama ilk olarak Bektaşî tarikatının merkezi olan Hacı Bektaş-ı Veli Asitânesi'nde uygulanmaya konmuştu. 1834 yılında Nakşi şeyhi Mehmed Said'in Hacı Bektaş-ı Veli Asitânesi'ne şeyh tayiniyle Nakşi şeyhler yönetimi başlamış oldu (C.EV. 216:10776). Mehmed Said Efendi'den sonra sırasıyla Mehmed Nuri (C.EV. 388:19668) ve Yusuf Ziya Efendi (A.MKT.MHM. 18:48) bu görevlere getirilmişti. Böylece devletin son dönemlerine kadar Bektaşîlerin merkezinde Nakşi şeyhler varlıklarını sürdürmüşlerdi (Maden, 2011: 163).

Bektaşîlerin kalbine yapılan bu müdahaleden sonra aynı tedbir Bektaşî tekkelerinin nüfuz ve nicelik olarak baskın olduğu Balkanlar'da da uygulanmıştı. Buna Edirne'de Hacı Muhiddin Baba Tekkesi'nin mülkleri, Nakşibendi tarikatından Şeyh Davud Efendi'nin tekkesine vakfedilmesi (C. EV. 504:25491), benzer şekilde Tırhala'daki Şişko Mehmed Efendi Tekkesi'nin Rufai Dergâhına

¹⁹ Burada bu tekkenin şeyhi olan Ahmed Baba'nın tekkeden uzaklaştırılmasıyla tekke arazilerine el koymaya çalışan ahali den Kilisoralı Celal Bey'in faaliyetleri bilinmektedir. Celal Bey'in bölgenin nüfuzlu kişilerinden olduğu bu arazileri ele geçirmek için bazı devlet görevlileriyle iş birliği yaptığı belgelerde geçmektedir. Esad Paşa'nın da bunlardan birisi olması muhtemeldir (Y.PRK.UM. 41:92).

²⁰ Devletin aldığı bu kararlara 1840 yılında Çelebilerden Abdülkadir'in devlete yazdığı arzda şikâyetinde bulunup, tekkelerine yapılan bu uygulamaların istenilen sonucun aksine daha farklı sıkıntılara yol açtığını bildiriyordu. Dilekçesinde ise Muharrem'in onuncu gününde yemek pişirmek, ibadet yapmak ve peygambere dua okumanın Bektaşîlerin dini adetleri olduğunu belirtmişti. Ancak bir müddetten beri bu eski kurallara aykırı olarak çeşit çeşit insanların toplandığını ve o gecede matem diye doğru olmayan bazı kelimeleri dile getirdiklerini söylemişti. Bununla kalmayıp Bektaşî tarikatın ayıp ve alçaklık getiren durumlarda bulduklarını ifade etmişti. Bunun nedeninin tarikat usullerine uzak yabancı kişilerin tekkelere girmesiydi. Bu durumun düzeltilmesi için eski kurallara riayet edilerek tekkelere yabancıların sokulmaması ve tarikat mensuplarıyla birlikte eskiden olduğu gibi ibadetlerinin yapılmasını sağlayacak bir ferman talep etmişti (C.EV. 312:15889).

dönüştürülerek şeyhliğine Gazi Baba'nın getirilmesi gibi durumlar örnek olarak verilebilir (A.MKT. MVL. 66:61).

Bunlardan farklı olarak bazı durumlarda Bektaşî tekkelerinin tamamen bir tarikata verilmeyerek Bektaşîlerin dini faaliyetlerini engellemek amacıyla tekke idaresine farklı bir tarikattan şeyh getirilme yoluna da gidilmekteydi. Bu durumlardan biri; Köstendil Sancağı'na bağlı Dubniçe kasabasındaki Hızır Baba Zaviyesi'nde yaşanmıştı. Tekkenin şeyhliğine farklı bir tarikattan tayin yapılmasıyla tekkenin dervişlerinden Şeyh Mustafa, Bektaşî tekkelerine Bektaşî olmayan bir kişinin getirilmemesi gerektiğini ifade etmekteydi (C.EV. 441:22348). Bektaşîlerin itirazlarına rağmen yine Eski Zağra'daki Mümin Baba Zaviyesi'ne sadece şeyh tayini yapılarak postnişinliğine Kadiri tarikatından olan Mehmed Efendi ibni Hüseyin getirilmişti (C.EV. 70:3468).

Bazı durumlarda bölgede sorun çıkaran veya bu yönde olduğu iddia edilen tekke müdavimleri, farklı bir bölgedeki tekke görevlileri ile becayiş yapılarak tekkeden uzaklaştırılıyorlardı. Bu duruma, Fraşeri ve Görice'deki Bektaşî tekke şeyhleri olan Aluş ile Adem babaların ahaliyi dinen yanlış yola sürükledikleri gerekçesiyle Anadolu'daki uygun tekke şeyhleriyle becayiş yapılması örnek olarak verilebilir (Y.PRK.BŞK. 4:84). Bu müdahaleler sadece direkt devlet tarafından yapıldığı gibi dolaylı yollarla devletin tutumuna göre hareket eden farklı tarikat üyeleri tarafından da yapılmaktaydı. Örneğin Bektaşîlere ait bir tekkeye, Elbasan'daki Sünni tarikatlarla bağlı kişilerce tekkenin dini ibadetlerine müdahale edilmesi istenmişti. Kendilerini Elbasan'daki ehl-i sünnet cemaati olarak tanımlayan grup, *devletin sayesinde bölge rafizilerden temizlenmişken* birkaç seneden beri kasabalarına yarım saat uzaklıkta bir Bektaşî tekkesi tesis edilmesinden rahatsız olmuşlardı. Rahatsız olmalarındaki neden; tekkenin şeyhi İbrahim Dede ile dervişlerinin Kur'an, peygamber ve halifeler hakkında türlü yorumlarda bulunup, İslam dinine aykırı işlerde bulunmalarıydı. Bunun engellenmesi için tekkenin Sünni bir tekkeye dönüştürülmesinden ziyade bu kişilerin buradan sürgün edilip, tekkenin yıkılmasını talep etmişlerdi (C. ZB. 35:1717).²¹

Bazı devlet görevlileri, Bektaşî tekkelerine farklı tarikatlardan tayin yapılmasını destekleyerek bunun neden gerektiği konusunda farklı gerekçelendirmeler de öne sürebiliyordu. Bu farklı gerekçeyi öne süren Yanya Valisi Osman Paşa'ya göre, özellikle Balkanlar'da Bektaşîlerin devlet aleyhine gelişebilecek ayrılıkçı isyanlarda (DH.İD. 37:2),²² dini telkinler ile ahaliyi bu türlü faaliyetler içine çekebilecekleri tehlikesiydi. Söz konusu sakıncalı tekkelerden biri; Yanya'ya bağlı Iskarapar Kazası'ndaki Prişte Tekkesi'ydi. Vali'nin dikkat çektiği durum ise Prişte Tekkesi postnişinin vefatıyla yerine şeyh seçimi için ahalden Turhan ve Arslan beylerle iki yüz kadar kişi tekkede toplanarak Derviş Nabi'yi tekkenin yeni şeyhi olarak seçmişlerdi. Vali paşa, bu iki yüz kadar kişinin ayrılıkçı Arnavutlar olabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle Bektaşî tekkeleri hakkında; *boş kalan tekke şeyhliklerine Bektaşîlerden birinin atamasının yapılmaması* (TFR.I.YN. 4:348) kararı uygulanmalıydı. Bunun için de Derviş Nabi'nin atamasının yapılmayarak başka bir yere sürgün edilmesini istemekteydi (DH.MKT. 833:15). Dâhiliye Nazırı ise valiyi haklı bularak Derviş Nabi'nin sürgün edilmesini onayladı (BEO. 2303:172709). Şeyhülislamlık makamı ise daha temkinli davranarak Derviş Nabi'nin İslam dinine aykırı bir halde olduğu tespit edilirse sürgün edilmesine ve mevcut emirler gereği tekke şeyhliğine de Nakşibendi tarikatından birinin tayinine karar verdi (BEO. 2602:195080).

Yine Vali Osman Paşa tarafından gönderilen bir telgrafta bu sefer de Ergiri kasabasındaki Abdal Baba isimli Bektaşî tekkesine, Haydar Baba'nın vefatıyla yerine Bektaşî birinin gelmemesi için müdahale edileceğini ve tekkenin mülklerinin hesabı için memur gönderileceği konusunda haber yollamıştı (BEO. 2063:154674).

²¹ Benzer şekilde Nakşibendi tarikatına bağlı kişiler İstanbul'da bir Bektaşî tekkesi olan Fethi Baba Tekkesi'nin Nakşibendilere verilmesi için Abdülhamid'e dilekçe yazabiliyordu (TSMA.e, 713-110).

²² Bu sadece valinin bir düşüncesi olmamış, bu dönemde Bektaşîler üzerinde devlet görevlileri tarafından yöneltilen yaygın bir suçlama olmuştu. Bu suçlamalara özellikle Arnavut Bektaşî babaları maruz kalmıştı. Hatta kendi aralarındaki çekişmelerde bile Türk kökenli Bektaşîler, Arnavut Bektaşîlerini Arnavutluk birliği için çalıştıkları yönünde suçlamışlardı (DH.İD. 37:2). Bunun tamamen yanlış olmadığını bilmekle birlikte Balkanlar'daki Bektaşîlerin tamamını devlet aleyhine çalıştığı iddiası hatalı olacaktır. Devletin yanında yer alan ve devlet tarafından ödüllendirilen birçok Bektaşî babası da bölgede bulunmaktadır. (ŞD.287:20, DH.MUİ. 147:38).

Her ne kadar devlet tarafından Bektaşilikle mücadele kararlı bir şekilde sürdürülse de alınan kararlarda makamlar birbirlerinin uygulamalarının kanunlara uygunluğunu denetliyordu. Alınan bir kararda dönemin anlayışına uygun olarak yasalara uygunluğundan emin olunduktan sonra kararın uygulanmasına onay veriliyordu. Çünkü özellikle taşrada alınan kararlar ilgili memurların önyargılarını içerebiliyordu. Nitekim konu derinleştirildiğinde alınan duyumlardan çok farklı bir durum ortaya çıkabiliyordu. Bu nedenle özellikle merkezi hükümet devletin kurumlarından gelen haberlere ve aldıkları kararlara şüpheyle yaklaşıp, hükmü kesinleştirmekte acele etmiyordu.

SÜNNİ UYUM İÇİN DİNİ ENDOKTRİNASYON

Bektaşilikle mücadelede adına uygulanan; farklı tarikatlardan şeyh tayini, tekkelerin yıkılması, sürgün cezaları, Bektaşilik aleyhine risaleler yazdırılması (Y.PRK.BŞK. 21:2) ve hatta tarikat üyelerine Bektaşiliği bırakmaları halinde maaş tahsisi (Y.PRK.AZJ. 18:12;) gibi tedbirler alınmaktaydı. Ancak tüm bu uygulamalar geçici tedbirler olup, uzun vadeli çözümler sağlamıyordu. Nitekim Yanya Valisi Ahmet Hıfzı Paşa,²³ bu yollarla mücadelenin başarılı olmadığını görmüş ve problemin kalıcı çözümü için bir layiha hazırlamıştır (ŞD.2101:10).²⁴

Ahmed Hıfzı Paşa, Arnavut Bektaşileri olan Toskaların çoğunlukta olduğu Leskovik ve Premedi gibi bölgeleri dolaşmış, buradaki ahali hakkında bilgiler vermiştir. Gezdiği bölgelerden Leskovik'te okulların eksikliği fark etmiş, okulu olan yerlerde ise öğrencilerin Türkçeyi bilmediklerine dikkat çekmiştir. Türkçeyi bilmemelerine rağmen Arapça, Farsça dillerini ve matematik, coğrafya gibi alanlarda da iyi olduklarını gözlemlemiştir. Bunun İslamiyet'in mekteplerde öğretilmemesinden kaynaklandığını düşünmüş, acilen Türkçe'nin öğretilmesini ve daha fazla mektep yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Leskovik'ten sonra Premedi'ye geçen vali, kasaba ile ilgili bilgi verdikten sonra Müslümanların cehalet içinde olduklarını, okul diye bir şeyin bulunmadığını sadece birkaç köyde cami varsa da bu camilerin çoğunun harabe halde olduğunu belirtmiştir. Oysa ahalinin ekseriyetinin Bektaşiliği olup hemen her köyde tekkelerinin bulunduğunu, ancak bunların İslam adına hiçbir şey bilmediklerini söylemiştir. Bektaşiliğin önüne geçilmesi için bu bölgelerde okulların açılmasını ve merkezden öğretmenler görevlendirilmesini istemiştir (MF.MKT. 92:75).

²³ Ahmet Hıfzı Paşa, Manastır şehrinde 1832 yılının kasım veya aralık ayında doğmuştur. Babası bir Osmanlı askeri olan Selim Efendi, Sipahi alayında katiplik görevi yapmış ve Çavuşoğulları ismiyle bilinen bir aileye mensuptur. Hıfzı Paşa, Mekteb-i Hariciye-i Şahane'den 1864/1865 yılında piyade birinciliği ve mülazım-i sani rütbesiyle mezun olmuştur. Yakın tarihlerde Rusya ile olan savaşta Dördüncü Ordu Erkan-ı Harbiyesi'nde istihdam edilerek Erzurum'da bulunmuştur. Savaşta hizmetlerinden dolayı yüzbaşılığa terfi ettirilmiştir. 1878 yılının nisan/mayıs ayında Gazi Osman Paşa'nın maiyetinde bulunmuş ve aynı yılda ferikliğe terfi ettirilmiştir. Gazi Osman Paşa ile bir süre esir edildikten sonra Yeni Pazar ve Üsküp kumandanlıklarına getirilmiştir. 1881 yılı haziran ayında Kosova vali ve kumandanlığına atanmıştır. Buradaki hizmetlerinden dolayı ikinci rütbeden mecidi nişanı verilmiştir. 1885 yılında Kastamonu Redif fırkasıyla Alasonya'ya gitmiş ve İstanbul'dan geçişinde üçüncü rütbeden Osmanî ve gümüş imtiyaz madalyasıyla taltif edilmiştir. 1886 yılında Yanya vali vekaleti görevine getirilmiş, 1889 Nisan'nda Selanik, Kosova ve civarında umum kumandanlığına getirilmiştir. Kısa bir süre sonra Manastır valiliğine ve ardından Yunan Sınır Kumandanlığına atanmıştır. Yunan Savaşı'nda Yanya Valiliğine tayin olunmuştur. Buradaki hizmetlerinde de birinci rütbeden mecidi nişanı almıştır. Yunan Savaşı'ndan sonra İstanbul'a döndüğünde padişah tarafından gazi ünvanıyla altın imtiyazlı madalya ve Yunan savaş madalyası almıştır. Sonrasında İstanbul'da Selamlık Resm-i Aliyesine memur edilmiştir. Ayrıca Çarlık Rusya'dan Saint **Stanislaus** ve İtalya'dan Kron Dinali nişanlarını almıştır. bkz. Tercüman-i Ahval, 1900:81-81. Belki de bu nişanların özellikle İtalyan nişanının yüzünden Halefi Osman Paşa, Hıfzı Paşa'yı İtalyan konsolosunun etkisinde hareket etmekte suçlayacaktır. bkz. Kırmızı: 2008:181.

²⁴ Ahmed Hıfzı Paşa, Bektaşilikle mücadelede etkin çalışan devlet görevlilerinden biridir. Bunu, Bektaşiler tarafından hakkında yapılan şikâyetlerden anlamak mümkündür. Bu şikâyetlerden biri Yanya Prişte Tekkesi şeyhi Ahmet Baba tarafından yapılmıştır. Ahmet Baba'nın vali hakkında şu sözleri söylemektedir: "Düşmana adalet veren Yanya Valisi Ahmet Hıfzı Paşa tarafından zalimane kötülöklere maruz kalmaktayım. Bunları yapabilmek için de hakkımda birçok suç uydurarak Manastır'daki askeri birliğe zorla götürüldüm. Bunun altındaki esas amacın ise tekkenin mallarına Kilisoralı Celal Bey ve kardeşlerinin el koymasındır..." (ŞD.2101:10). Hıfzı Paşa'nın sadece Bektaşilere karşı değil, Hristiyanlara karşı da müdahalelerde bulunduğu bilinmektedir. Devlet, paşanın bu şekilde yaparak bölgeyi kötü yönettiğini söylemiş ve bu kötü yönetimden dolayı Hristiyan ahalinin isyan hareketlerine katıldığını iddia etmiştir (ŞD. 2-31).

Ahmet Hıfzı Paşa'nın konuyla ilgili çözüm önerileri doğrultusunda Dedeağaç'a bağlı Ferecik'teki Bektaşî tekkesine ait bir araziye Maarif Nezareti adına el konulmuş ve bunun gelirinin ilkökul yapımında kullanılmasına karar verilmiştir (MF.MKT. 174:33). Yani Bektaşîlikle mücadele adına açılan okulların masrafları için tekkelerin kaynaklarından yararlanılmıştır. Yine Bektaşîlerin güçlü olduğu Iskarapar, Ergiri, Premedi ve Tepedelen kazalarında da bu minvalde araştırmalar başlatılmıştır. Bunun için söz konusu bölgelerdeki görevlilere bir yazı yollanarak okulların nerelerde, kaç tane açılacağı ve masraflarının ne kadar tutacağı hakkında bilgiler istenmiştir. Ayrıca bu okullarda görevlendirecek eğitimcilerin merkezden mi yoksa bölgeden mi seçilmesi ve maaşlarının ne miktar olması gerektiği sorulmuştur (MF.MKT. 289:55).²⁵

Bektaşîlik sorununun kesin çözümü için okullar açılması gerektiğini savunan diğer bir devlet adamı ise Hıfzı Paşa'nın halefi Yanya Valisi Osman Paşa'dır. Daha önce ifade edildiği üzere Yanya'daki Prişte ve Abdal Baba tekkelerine dikkat çeken Osman Paşa, söz konusu tekkelerin bölgenin nazik konumu açısından devlet için sorun teşkil ettiğini ve bu nedenle her iki tekkenin Bektaşîlerden alınması gerektiğini düşünmektedir. Paşa, birçok Bektaşî tekkesinin olduğu Yanya vilayetinde Bektaşî babalarının İslam ahalisinin dini akaitlerini bozduklarını, İslam ahlakını ve fikirlerini ifsat ederek bölgedeki ayrılıkçı fikirlere kapı araladığını düşünmektedir. Paşaya göre öncelikle Bektaşî tekke şeyhliklerine İslam dinine aykırı kişilerin geçmesine engel olunmalıydı. Resmi kayıtları olmayan şeyhlerin idarelerinde bulunan tekke arazilerinin ise bölgede açılacak ve Sünni akideyi aşılacak olan okulların masrafı için el konulması gerekmekteydi. Hükümet, valinin önerisi doğrultusunda bu yönde karar almış, ancak bu arazilerin tapulu olanlarına dokunulmamasını istemişti. Sadece tekkeye ait olduğu ispat edilemeyen veya şeyhin bu arazileri kullanması yönünde elinde herhangi bir belge bulunmayan mülklerin Maarif Nezareti adına el konulmasına karar verilmiştir (DH.MKT. 833:15; BEO.2063:154674).

Balkanlar'da Bektaşîliğin engellenmesi için mücadelenin eğitim ayağının Anadolu'da da uygulandığı görülmektedir. Mesela Iğın Kazası Kaymakamlığı'nda görevli Salim Efendi, konu ile ilgili bir rapor hazırlamış ve raporunda; Niğde Sancağı'nda tarikata intisapların yaygınlaştığını bunların haram olan şeyleri helal kıldığını, ibadetleri reddederek hiçbir din ya da mezhebe inanmadıklarını iddia etmektedir. Salim Efendi'ye göre bu iddiaların merkezi; Aksaray'a beş saat uzaklıktaki Saratlı, Deli Hebil ve diğer iki köydür. Tarikat bu merkezdeki ahalilerle birlikte Aksaray ve Konya'daki Müslüman halkın dini akaitlerini bozmaktadır. Ayrıca bu bölgedeki Piri Paşa Vakfına ait arazilerden aşar toplamak bahanesiyle de bu tarikattan olan *Vahid Çelebi'den aldıkları emir ile halifeler gelir ve civardaki ahalileri dinden çıkaracak* işlerde bulunmaktadır. Bu bölgedeki Saratlı ve diğer Kızılbaş köylerinde bu tarikatın hızla yayılmasının bir nedeni de okul, cami ve medrese gibi kurumlardan mahrum olmalarıydı. Bunun yanında bölgedeki ahali namaz, abdest ve gusül gibi dini konulara ilgisiz kalmakta ve okuma-yazma bilmemekteydiler. Bu hallerinin civar köylere sirayet etmesi muhtemeldi. Söz konusu sorunların çözümünde öncelikle tarikatın yayılmasını sağlamaya çalışanların detaylı bir şekilde araştırılıp, onlar için bir önlem alınmalıydı. Sonra ise bu durumda olan yerlerde okullar açılarak buralara ulemadan hocaların gönderilmesi gerekmekteydi (Y.PRK.UM. 46:44).

Anlaşıldığı üzere Ahmet Hıfzı Paşa'nın ve diğer devlet görevlilerin raporlarında görüldüğü gibi bölgedeki Bektaşîlerin Müslümanlar için tehdit olduğu kadar bölgedeki ahalinin de din ve eğitimden uzak olması devlet için ayrıca bir sorun oluşturması dikkat çekicidir. Aslında sadece Bektaşîliğe yakın ahalinin değil, Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesindeki ahalinin ne kadar dinen bilgili oldukları şüphelidir. Bu konuda Cevdet Paşa'nın Fırka-i İslahiye'nin çalışmaları sırasında Adana-Kilis dolaylarındaki tespitlerini aktarmak konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır (Ahmet Cevdet, 1986: 163-164):

Tecirli aşiretinde cenaze namazı kıldırarak hoca olmadığından meyyitlerini hemen fevt oldukları yerlerde defnedip çend mah sonra bir hoca bulurlar ise kabri üzerine götürüp bir cenaze namazı kıldırırlar ve iki şahid ile zevç ve akd-i nikah şer'an sahih olduğunu bilmeyip

²⁵ Yine bölgeden gelen başka bir telgrafta Bektaşîliğin çoğunlukla Berat Sancağı'nda faaliyet yürüttüklerini bildirip ve burada 8-10 kadar Bektaşî'nin ahalden birçok kişiyi ehl-i sünnet yolundan ettikleri söylendi. Bunların daha çok Berat Sancağı'nda bulunan Iskarapar ve Timurice kazaları ile Ergiri Sancağı'nda Premedi ve Tepedelen kazalarında çoğaldıkları bildirildi. İslamiyet'in korunması için bu bölgelerde okullar açmaktan başka bir çare olmadığı da belirtildi (DH. MKT. 285:25).

mutlaka akd-i nikah için bir hoca lazımdır zanniyle zifaflarından sonra ne vakit bir hoca bulurlar ise nikah kıydırırlar ve çok kerre zevce hamil iken akd-i nikah olunur. Şühur-ı selase münasebetleriyle içlerine bir hoca giderse birçok cenaze namazları kılar ve hayli nikahlar kıyar. Bu vech ile eline epeyce para geçer ise de bu para ile semt-i selamete çıkmak güçtür. Ekseriya yine Tecirliler anı yollarda soyar. Hoca Efendi bir yol bulup da savuşabilirse ne mutlu. Hırsızlara tutulur ise kazanmış olduğu akçeden başka yanındaki Mushaf-i şerifi dahi gasb ederler idi. Memalik-i Devlet-i aliyye hiçbir devletin memalike benzemez. Her köşesinde böyle birer garibe görülür. Bir vilayet diğer bir vilayete belki bir sancağı diğer sancağına uymaz. Anın için devletçe mevzu' olan usulün her yerde muttarid olarak icrası nakaabildir ve bir vali veya mutsarrıf me'mur olduğu mahalde bir sene oturup da ahalsinin etvar u efkârını öğrenmedikçe hüsn-i idareye muktedir olamayıp la-ekall bir sene kadar şunun bunun reyine müraca'ate mühtac oluyor.

Bektaşiliğin eğitim yoluyla engellenmesi ile ilgili söz konusu devlet görevlilerin tespitlerine dönecek olursak; yukarıda belirtildiği gibi sorun çıkan bölgelerdeki ahalinin Bektaşî veya Bektaşîliğe yakın olması, bunlara yönelik yapılacak askeri tedbirleri boşa çıkaracağını düşündürmüştü. Onun için bölgede köylere kadar mektepler açılarak buraya merkezden öğretmenler görevlendirilmeli ve buralarda İslam akaidine yani devletin istediği Sünni-Hanefî ekole göre eğitim verilmeliydi. Böylece ahali Bektaşî bile olsa, okullar aracılığıyla bunlar devletin istediği bir şekilde eğitim alacaklardı. Bu şekilde de ileride Bektaşîliğin etkisi azalacaktı.

Diğer bir yandan bu tespitlerin Sultan II. Abdülhamid'in politikaları çerçevesinde gelişmesi, dönemin yönetiminin Cevdet Paşa'daki durumu gördüğü ve bu yönlü adımlar attığı açıktır. Çünkü II. Abdülhamid yönetiminde ülke genelinde eğitime önem verilmiş, birçok yerde ilk ve orta dereceli okullar açılmıştı (Küçük, 1988: 221). Düsturda da bu konunun önemine değinilmiş, *her nerede İslam cemaati var ise orada ilkokul veya ortaokulların açılması* kararlaştırılmıştı. Bu okullara da velilerin çocukları ayırt etmeden göndermeleri ise zorunlu olmuştu (Düstur, 1332: 5/274-291).²⁶

Hıfzı Paşa ve Osman Paşa ile diğer görevliler olaya bölgesel tedbirler şeklinde bakıp oradan yola çıkarken Bektaşîlere ve varyasyonlarına karşı ülke genelinde bir önlem alınması için tedbirler öne süren yüksek dereceli görevliler de mevcuttur. Bu tedbirlerin ülke genelinde olması gerektiğini savunan kişilerden birisi de Sadrazam Mehmed Ferit Paşa'ydı.²⁷ Onun için önleyici tedbir olarak dönemin

²⁶ Düstur, No.178, 5/274-291. "Madde 93. Her nerede İslam cemaati mevcut ise orada çocukların sayısı kıtlık veya azlığına bağlı olmak üzere ilkokul ve ortaokulları bulundurması lazımdır. Madde 94. Çocukların ayırt etme yaşına ulaşmasında ilkokullara gönderilmeleri hakkında encümen çocukların velilerini mecbur eder. Madde 95. Her müftü dairesinde eskiden beri okul, medrese ve kütüphane gibi ne kadar dini ve milli kurumlar ve bu kurumlara bağlı ne miktar ve ne cins vakfiye geliri var ise; encümen bunları ve bir de kütüphanelerde ve dersanelerde mevcut kitapların miktarını üç nüsha olarak deftere alıp, birini saklama ve diğerini cemaat meclisine ve üçüncüsünü de şeyhlik makamına takdim üzere müftüye verir. Madde 96. Okul ve medreselerde öğretim ve danışılan ders cetvelleri birinci derecede encümen tarafından düzenlendikten sonra bilgi veren şeyhlik makamına takdim için müftü efendiye verilecektir. Madde 97. Genel İslam kurumlarının iç düzenleme tamamlaması ve İslam ilimlerinin ilerlemelerine ulaştırılan görevlilere encümen-i fazilet memurdur. Madde 98. Öğretmen okulu olmak üzere bir medrese düzenlenip okullara buradan hoca yetiştirilir."

²⁷ Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa, 1851 yılında Yanya'da doğmuştur. II. Abdülhamid döneminde (1903-1908) sadrazamlık yapmıştır. İsim benzerliği nedeniyle çoğunlukla Sultan Vahdeddin döneminde beş kez sadrazamlık yapmış olan Damad Ferid Paşa'yla karıştırılmaktadır. Mustafa Nuri Paşa, Avlonya'nın önde gelenlerinden bir Arnavut beyinin oğludur ve aile adı Vloradır. Yanya'da sıbyan mektebi ve rüştiyeden sonra Rum lisesini tamamladı. Arapça, İslamî ilimler, Fransızca, İtalyanca ve Rumca öğrenmek için özel hocalardan dersler aldı. Babasının mutasarrıf olarak bulunduğu Resmo'da "Cinayet Meclisi"nde başkâtip olarak çalışmaya başladı. Kandiye, Mostar, Saraybosna, Diyarbakır ve Halep'te çeşitli mülkiye ve adliye memurluklarında bulundu. 1898'de tayin edildiği Konya valiliği sırasında bütün bilgi ve deneyimlerini hayata geçirme fırsatı buldu (bkz.Kırmızı, 2008:156). Konya'ya gelen Almanya Elçisi tarafından padişaha övülecek kadar gözle görünür başarılarla imza attı. Merkez ilçelerde hükümet konakları, hapishaneler, askerî kışlalar, depolar ve okullar; merkezde Hamidiye Sanayi Mektebi, Lise, Gureba Hastanesi, memleket bahçesi, buğday pazarı, yollar, şoseler, köprüler; Antalya'da iskele ve rıhtımlar yaptırdı. Mehmed Ferid Paşa, 1902 yılında İstanbul'a davet edilerek önce Rumeli Islahat Komisyonu başkanlığına getirildi. Bir süre sonra kendisinden sadakat yemini alınarak sadrazamlık görevine getirildi. Avlonyalı Ferid Paşa, 1908 yılında Kanun-i Esasi 'Anayasa' ilanından bir gün önce, meşrutiyete taraftar olduğunu ifade ettiği için görevden alındı. Şubat 1909'da Meclis-i Âyân üyeliğine atandı ve bir gün sonra Aydınvali vekilliğine

politikası gereği eğitim ile mücadeleye devam edilmeliydi. Ancak bunun yönteminin eksik olduğunu düşünüyordu. Bu düşüncelerini padişaha bildirdiği telgrafi incelediğimizde; öncelikle Hacı Bektaş-ı Veli Asitânesi'ndeki Çelebilerden Cemaleddin Efendi'nin Müslüman ahaliyi İslami inanışlardan saptırmaya çalışan bir tarikat kurması ve kendisiyle birlikte tarikatın, İslam dininin hükümlerine aykırı faaliyetlerde olduklarını daha önceki bu konuya eğilen devlet görevlileri gibi tekrarlamıştı. Sadece diğerlerinden farkı; asitânedeki Bektaşî şeyhlerinden Cemaleddin Efendi'nin direkt sorumlu tutmasıydı (DH.MKT. 1958:87). Şeyhin ve tarikatın bu faaliyetlerinin ahaliyi büyük ölçüde etkilenmesinin nedeni ise cehaletten ileri gelmekteydi. Yine sadrazama göre bunların yoğunlukta olduğu yerlerin ise Kızılbaş ahalinin bulunduğu Mamuret-ül-aziz, Erzurum ve Sivas vilayetleriydi. Bu bölgelerde Bektaşilikle mücadele edebilmek için okul açılması gerektiği belirtilmiş ama hep sıradan bir okul olarak kurulması düşünülmüştü. Ferit Paşa'ya göre, genel bir okul yerine bölgelere özgü bir şekilde hazırlanmış okullar açılmalı ve gerekirse köylere ulemadan uygun kişilerin gönderilip, halka dini telkinlerde bulunulması sağlanmalıdır. Bunun yapılması için Maarif Nezareti'nce söz konusu yerlerde tam olarak nerelerde ve ne kadar ilkokula ihtiyaç olduğunun araştırılıp, ona göre okulların açılması gerekmektedir.

Rumeli ve Anadolu'nun geneline bakıldığında ise eğitimden uzak çeşitli bölgelerde birtakım Bektaşî şeyhlerinin yayınladıkları zararlı kitapların yaygın olduğu bilinmekteydi. Hatta Irak'ta Şiilerin günden güne nüfuzlarını artırdıkları yönünde haberler gelmekteydi. Bunların daha da ilerlemesi İslami akaidi tehlikeye düşüreceğinden, bir an önce ıslah edilmesi hem diyaneten hem de siyaseten şarttı. Padişah tarafından geçmiş yıllara göre ülkenin en ücra köşelerine kadar oldukça fazla okullar açılmış olduğu ortadaydı. Ancak bu gibi yerlerde Müslüman halkın aydınlatılması için mevcut okulların çoğaltılması ve medreselerin zamanın şartlarına göre düzenlenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte İslami bilgileri kapsayan ilmihal şeklinde bazı Türkçe kitap ile risaleler var ise de içeriği dağınık ve avam halkın anlayacağı düzeyde değildi. İslam'ın temel unsurlarının herkes tarafından bilinmesi her mümin için şart olduğundan kolaylıkla anlaşılabilir bir ilmihalin kaleme alınıp, şeyhlik makamı tarafından bir heyet oluşturulmalıydı. Bu heyetin mevcut medreselerdeki eğitim için bir ders programı hazırlayıp, naip okullarına dahi Türkçe ve Arapça bir risale yazması gerekmektedir. Bu risale bastırılıp çoğaltılarak nüshalarının özellikle Bektaşî unsurların olduğu Anadolu ve Rumeli gibi yerlerde Türkçe, Şii unsurların olduğu Bağdat ve Basra gibi yerlerde Arapça olarak dağıtılmalıydı (Y.A. HUS. 462:44).

Şeyhülislam Ömer Lütfi Efendi'ye Göre Bektaşilikle Mücadele Nasıl Olmalıydı?

Devlet bu politikaları uygularken mücadelenin eğitim veya başka yollarla başarılı olmayacağını düşünen devlet görevlileri de vardı. Bunlardan biri olan dönemin Şeyhülislamı Ömer Lütfi Efendi,²⁸ merkeze bunun gerekçelerini içeren bir dilekçe sunmuştur. Şeyhülislam, daha önceden Bektaşiliğin tehlikesi hakkında yazılan risalenin tarikata pek bir zarar vermediğini ve eğitim gibi daha başka yollara başvurmanın ise devlete yeni bir külfet getireceğini belirtmişti. Daha sonra Sultan II. Mahmud döneminde Bektaşilere karşı uygulanan sürece değinerek o döneme göre Bektaşilerin sayısının azalmadığı ve bunların ıslah edilmesinin zorunlu olduğunu söylemişti. Ancak uygulanan bu politikaların bir sonuç vermediği göz önüne alınarak tarikat hakkında yazılan risalenin basımı ve dağıtımından vazgeçilmesini istemişti. Bunun yerine daha önceden uygulanagelen söz konusu tarikatın şeyhleri vefat ettikçe, yerlerine Nakşibendiye Tarikatı'ndan şeyhlerin tayini usulüne devam edilmesini ve Bektaşî tarikatının tüm üyelerine uyarı verilmesini önermekteydi (Y.MTV. 49:91).

SONUÇ

XIX. yüzyıl, dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda devlet, askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda köklü değişiklikler

---

getirildi. Mayıs 1909'da Sadrazam Tevfik Paşa tarafından Dahiliye Vekilliği'ne getirildi. 1912'de Dahiliye Nazırlığına yeniden atandı, ancak bu görevi kabul etmedi. Bunun üzerine aynı yıl Meclis-i Âyan başkanlığına getirildi. 1913'te Kamil Paşa Hükümeti'nin düşürülmesi üzerine görevden ayrıldı. Daha sonra Mısır'a gitti ve kalp hastalığının tedavisi için İtalya'ya gitti. İtalya'da öldü ve cenazesi Avlonya'da toprağa verildi. bkz. Gövs, 1949:136. ²⁸ Bodrum'un Sandıma köyünde 1817 yılında doğan Ömer Lütfi Efendi, ilköğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gitti. Buradaki eğitimini tamamlayarak ilmiye mensupları arasına katıldı. Akşehirli Ömer Efendi'nin derslerine devam etti ve ondan icazet aldı. İlk görev yeri Fethülgazi Medresesi oldu. Daha sonra Tophane müftüsü ve İstanbul kadısı olarak görev yaptı. 1889 yılında II. Abdülhamid tarafından şeyhülislamlığa getirildi. Bu makamda 2,5 yıldan fazla görev yaptıktan sonra 1897 yılında vefat etti. bkz. Maden, 2013:175.

yaşamıştır. Osmanlı Devleti'ni etkileyen en önemli değişimlerden biri ise bu yüzyılın başlarında gerçekleşen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Bektaşiliğin yasaklanmasıdır. Ancak Yeniçeriliğin kaldırılması kısa bir süre içerisinde tamamlansa da Bektaşiliğin yasaklanması fiiliyatta istenilen sonucu vermemiştir. Bu sorunun çözülmesi için de devlet dönemlere ve uygulayıcılara göre çeşitlilik gösteren birtakım tedbirler almıştır.

Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla birlikte bunlara uygulanan sert tedbirler dahilinde başlangıçta Bektaşiler de bu uygulamalardan oldukça etkilenmiştir. Ancak, devlet yeniçeriler konusunda aldığı sistemli ve planlı tedbirleri Bektaşilere karşı aynı sertlikte uygulamamıştır. Şöyle ki, Bektaşi tekkeleri hususundaki tedbirlerde "şikayet mekanizması" ön plana çıkmıştır. Yani devletin konuyla ilgili bir duruma müdahale etmesi, bölgedeki devlet görevlileri ve ahaliden kişilerin ihbarlarına göre gerçekleşmiştir. Bu ihbarı yapan devlet görevlileri, validen aşağıya doğru askeri, idari alanlarda görev yapan en düşük seviyedeki görevlilere kadar farklılık gösterebilmektedir. Ahali içinde ise eşraf, ulema, Sünni tarikatlar ve tekke çevresindeki genellikle Sünni ahaliye kadar uzanmaktadır.

Bektaşilikle ilgili suçlamaların ise geniş bir yelpazede kategorilendiği görülmüştür. Bunların çoğunluğu Sünni itikade uygun olmayan; İslam dininin temel ibadetlerini yerine getirmemek, sahabe hakkında uygunsuz sözlerde bulunmak, Kur'an ayetleri ile ilgili farklı yorumlamalarda bulunmak, Hz. Ali'ye aşırı derecede övmek gibi suçlamalardır. Bektaşiliğe özgü birtakım ritüeller olan; kadın-erkek ayrımı olmadan birlikte ibadet edilmesi, tekkelerde dolu(içki) içilmesi ve Bektaşi risalelerinin okunması gibi uygulamalar da Sünni itikade aykırı geldiği için suçlama konusu olmuştur. Bunların yanında özellikle devlet görevlilerin yönelttiği suçlamalar ise Bektaşilerin bu uygulamalarıyla Sünni ahaliyi dinden uzaklaştırması, ayrılıkçı örgütlenmeler ve masonluk gibi farklı anlayışlara kapı aralamasıdır.

Başlangıçta Bektaşiliğe yönelik en sık kullanılan tedbirlerin polisiye tedbirler olduğu görülmektedir. Sultan Mahmud döneminde başlayan bu tedbirler sürgün, hapis ve idam gibi cezaları içermektedir. Yine bu kapsamda tekkelerin kapatılması, başka tarikatlardan Bektaşi tekkelerine şeyh tayini veya tamamen tekkenin farklı bir tarikata verilmesi de uygulanan tedbirlerdendir. Ancak bu uygulamaların dönemlere göre farklılık arz etmesi dikkat çekicidir. Nitekim Sultan Mahmud'un ölümünden sonra ve Tanzimat döneminde Bektaşiliğe yönelik tedbirlerin azaldığı tespit edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde ise bu tedbirler, sayısal olarak artmış ve daha sistematik bir hal almıştır. Bunun nedenleri arasında, Sultan Abdülhamid'in İslamcılık politikası olduğu gibi Bektaşiliğin özellikle Balkanlarda ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde yeniden canlanması sayılabilir.

Polisiye yöntemler, sürgün, tekkeleri kapatmak, tekke şeyhlerini askere almak ve farklı tarikatlardan tayinler gibi tedbirler, var olan soruna palyatif çözümler olup köklü çareler sunmamıştır. Nitekim Bektaşi inancına sahip insanlar var olduğu müddetçe tekkelerin kapatılarak şeyhinin tard edilmesi çok da anlamlı olmamıştır. Bunun yerine, Sultan Abdülhamid'in başlattığı sünneleştirmeye matuf köklü eğitim reformları, Bektaşiliği de bir sorun olmaktan çıkarabilecek gerçekçi bir adım sunabilirdi. Bu minvalde ilk olarak Yanya Valisi Ahmet Hıfzı Paşa'nın önerisiyle Bektaşiliğin yaygın olduğu Yanya gibi önemli merkezlerde okullar açılmıştır. Bu okulların idaresi Sünni inancı yerleştirecek olan eğitimcilere verilmiştir. Okulların masrafları ise el konulan Bektaşi tekkelerinden karşılanmıştır. Hıfzı Paşa'nın halefi Osman Paşa'da bu uygulamaları devam ettirmiştir. Ancak bu paşaların uygulamaları dar bir çerçevede yani bölgesel kalmıştır. Bunların tüm Osmanlı topraklarında faaliyete başlatılması ve bölgelere göre dizayn edilmesi ise Sadrazam (Avlonyalı) Mehmed Ferit Paşa'nın önerisiyle gerçekleşmiştir. Bu uygulamanın önemi, devletin Bektaşi tekkeleri üzerinde uyguladığı tedbirleri, Bektaşi ahali ve Alevi grupları da dahil ederek genişletmesidir. Ancak bu çözüm yolu uzun yıllar gerektirdiğinden sonuçlarının alınmasına Osmanlı Devleti'nin ömrü yetmemiş ve Cumhuriyet Türkiye'sine miras kalmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A.MKT.MVL. 66:61, H. 19.02.1270(21.11.1853)

BOA, A.MKT.MHM. 265:4, H. 17.12.1279(05.06.1863)

BOA, A.MKT.MHM. 470:83, H. 02.11.1290(22.12.1873)
BOA, A.MKT.MHM. 18:48, H. 29.12.1265(15.11.1849)
BOA, BEO. 1064:79780, H. 11.08.1315(05.01.1898)
BOA, BEO. 2303:172709, H. 12.01.1322(29.03.1904)
BOA, BEO. 2602:195080, H. 14.04.1323(18.06.1905)
BOA, BEO. 2063:154674, H. 11.02.1321(09.05.1903)
BOA, C.ADL. 20:1219, H. 02.04.1243(23.10.1827)
BOA, C.EV. 312:15889, H. 29.12.1255(04.03.1840)
BOA, C.EV. 216:10776, H.25.04.1250(31.08.1834)
BOA, C.EV. 388:19668, H. 29.12.1255(04.03.1840)
BOA, C.EV. 504:25491, H. 27.03.1258(08.05.1842)
BOA, C.EV. 441:22348, H. 29.12.1255(04.03.1840)
BOA, C.EV. 70:3468, H. 15.01.1275(25.08.1858)
BOA, C.ZB. 35:1717, H. 29.12.1255(04.03.1840)
BOA, DH. İD. 37:2, H. 05.03.1332(01.02.1914)
BOA, DH.MKT. 1657:34, H. 20.01.1307(16.09.1889)
BOA, DH.MKT. 1983:15, H. 11.01.1310(05.08.1892)
BOA, DH.MKT. 833:15, H. 06.01.1322(23.03.1904)
BOA, DH.MKT. 1154:35, H. 06.02.1325(21.03.1907)
BOA, DH.MKT. 285:25, H. 19.03.1312(20.09.1894)
BOA, DH.MKT. 1958:87, H. 12.11.1309(08.06.1892)
BOA, DH. MUİ. 147:38, H. 11.08.1329(07.08.1911)
BOA, HAT. 341:19475, H. 29.12.1242(24.07.1827)
BOA, HAT. 293:17474, H. 07.11.1242(02.06.1827)
BOA, MF.MKT 92:75, H. 21.02.1304(19.11.1886)
BOA, MF.MKT 174:33, H. 26.12.1310(11.07.1893)
BOA, MF.MKT. 289:55, H. 08.05.1313(27.10.1895)
BOA, MF.MKT. 50:139, H. 07.08.1294(13.11.1877)
BOA, MVL. 1017:43, H. 15.04.1282(07.09.1865)
BOA, TFR.I.YN. 4:348, H.12.12.1320(12.03.1903)
BOA, ŞD. 2101:10, H. 04.08.1315(29.12.1897)
BOA, ŞD. 287:20, H. 14.11.1298(08.10.1881)
BOA, TSMA.e. 713:110, H. 10.01.1301(11.11.1883)
BOA, Y.A.HUS. 263:6, H. 01.01.1310(26.07.1892)

BOA, Y.A.HUS. 462:44, H. 08.09.1321(28.11.1903)
BOA, Y.PRK.BŞK. 4:84, H. 03.07.1298(01.06.1881)
BOA, Y.PRK.BŞK. 21:2, H. 03.09.1308(12.04.1891)
BOA, Y.PRK.UM. 41:92, H. 24.11.1315(16.04.1898)
BOA, Y.PRK.UM. 46:44, H. 17.01.1317(28.05.1899)
BOA, Y.PRK.AZJ. 18:12, H. 16.04.1308(29.11.1890)
BOA, Y.MTV. 49:91, H. 04.09.1308(13.04.1891)

Kanunname

Düstur (1913/1914, h.1332). Birinci Tertib, C.5, No.178.

Gazete

Yüzbaşı Mehmed Cemil. (1900, r.1316). Yanya Valisi ve Kumandan-ı Sabıkı Ferik Merhum Ahmed Hıfzı Paşa. *Tercüman-i Ahval*, No.248, s. 154-156.

Servet-i Fünun. (1897). Yanya Valisi ve hudut kumandanı saadetlü Hıfzı Paşa hazretleri. *Servet-i Fünun Dergisi*, No.318, s.84.

Tetkik Eserler

Ahmet Cevdet Paşa. (1986). *Tezakir 21-39*. (Haz. Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu.

Akdağ, M. (1995). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası "Celali İsyancıları"*. Cem Yayınevi.

Aksu, H. (1993). Câvidânâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7:178.

Ayar, T. (2005). *Sahhaflar Şeyhizade Mehmed Esad Efendi'nin "Üss-i Zafer" adlı eserinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.

Birge, J. K. (1991). Bektaşilik tarihi. (Çev. Reha Çamuroğlu), Ant Yayınları.

Blbas, W. J. I. (2018). *İbn-i Haldun Düşüncesinde Devlet Kavramı*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

De Jong, F. (1989). The iconography of Bektashism A survey of themes and symbolism in clerical costume, liturgical objects and pictorial art. *Manuscripts of the Middle East 4*, Leiden: Ter Lugt Press, 7-29.

Döğüş, S. (2002). Bektaşiler ve Osmanlı yönetimi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I, V, 287-299.

Elvan Çelebi. (2014). *Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye*. (Haz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu.

Faroqhi, S. (2013). *Anadolu'da Bektaşilik*. (Çev. Işıl Karaemas Erdem), Alfa Yay.

Gövsa, İ. A. (1949). *Türk meşhurları ansiklopedisi*. Yedigün Neşriyat.

Gültekin, A. K. (2016). Cemevi mi, Ziyaret (Jiar) mi? Dersim'de mekânın "Kutsal" halleri. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 11, 45-72.

Gündüz, T. (2013). *Son Kızılbaş Şah İsmail*. Yeditepe Yayınevi.

Güngör, Ş. (1997). Hadîkatü's-Suadâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 15:20-22.

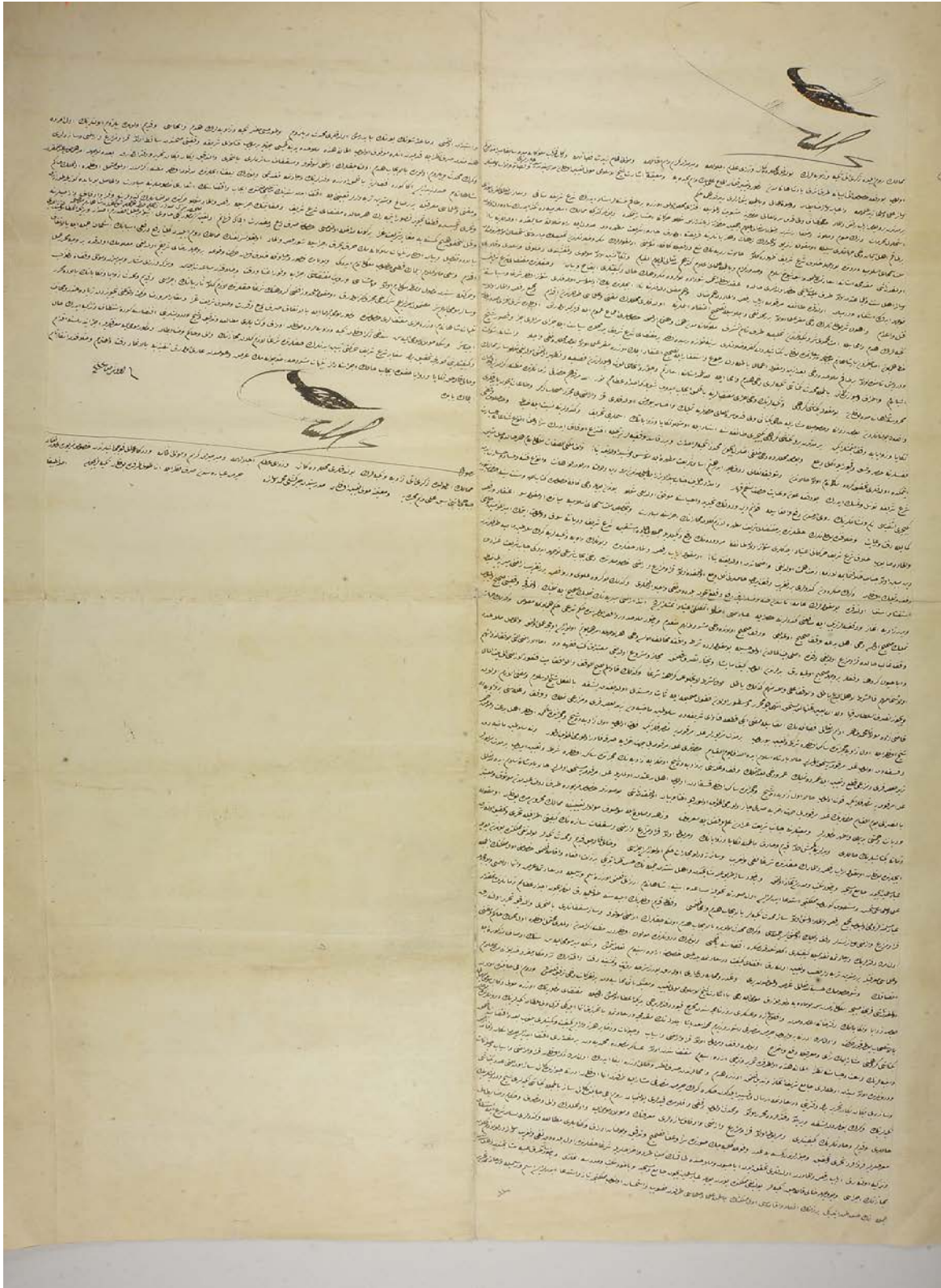
Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (Çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları.

- Işık, Z. (2016). Muhibban Dergisi'nin II. Abdülhamid'e karşı siyasi muhalefedinin mahiyeti. *Turkish Studies*, 11(12), 83-104.
- Jelavich, B. (2009). *Balkan tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*. (Çev. İhsan Durdu-Gülçin Tunalı-Haşim Koç), Küre Yayınları.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karaosmanoğlu, Y.K. (2018). *Nur Baba*. İletişim Yayınları.
- Kırmızı, A. (2008). *Abdülhamid'in valileri Osmanlı vilayet idaresi 1895-1908*. Klasik Yayınları.
- Koç, A. (2015). Güruh-ı Naci'nin saçlı bacıları: Alevi-Bektaşî inanç sisteminde kadın olmak. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 126-145.
- Koçu, R. E. (1964). *Yeniçeriler*. Koçu Yayınları.
- Korkmaz, E. (2005). *Alevilik ve Bektaşîlik terimleri sözlüğü*. Anahtar Kitaplar.
- Köprülü, M. F. (1978). Ahmed Yesevi. *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1/211-213.
- Küçük, C. (1988). Abdülhamid II. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1/221.
- Maden, F. (2011). Hacı Bektaş Veli Tekkesi'nde Nakşi şeyhler ve Sırrı Paşa'nın layihası. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 59, 159-180.
- Maden, F. (2013). Şeyhülislam Ömer Lütfi Efendi (1817-20 Nisan 1897). *History Studies*, 5(3): 175-189.
- Machiavelli, N. (1955). *Hükümdar*. (Çev. Yusuf Adil Egeli), Yıldız Matbaası.
- Mardin, Ş. (1992). *Din ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
- Mehmed Esad Efendi. (1826). *Üss-i Zafer*. Dersaadet.
- Ocak, A. Y. (2011). *Babailer isyanı*. Dergâh Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1996). *Türk sufiliğine bakışlar*. İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1996). 19. Yüzyıl'da Heterodoks dini gruplar ve Osmanlı idaresi. *İLAM Araştırma Dergisi*, 1/1:63-68.
- Ortaylı, İ. (1995). Tarikatlar ve Tanzimat dönemi Osmanlı yönetimi. *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6, 281-287.
- Özer, A. (1990). *Vekayi'ne-i Nadir Şah Der-Mezahib-i Şi'yye-i Ca'feriyye*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Refik, A. (1994). *Onaltıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşîlik*. (Sad. Mehmet Yaman), İstanbul.
- Resneli Ahmet Niyazi. (1908). *Hatırat-ı Niyazi*. Sabah Matbaası.
- Rousseau, J. J. (2009). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev. Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sümer, F. (1976). *Safevi Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*. Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü.
- Uludağ, S. (2020). Mücerred. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 31, 446-447.

Elektronik Kaynaklar

Avlonyalı Ferid Paşa. https://tr.wikipedia.org/wiki/Avlonyal%C4%B1_Ferid_Pa%C5%9Fa
(Eriřim Tarihi:23.12.2023)

Ek 1. Bektaşiliği Yasaklayan Fermanlardan Biri (1826)

Kaynak: (BOA, C.ADL.29:1734, 2 Ekim 1826 (h. 29.02.1242)

Ek 2. Bektaşilikle Mücadelede Önde Gelen Valilerden Yanya Vali A. Hıfzı Paşa

FFT 724067

Kaynak: (Servet-i Fünun Dergisi, 1897)

حدود یونانیہ قوماندانی و یانیہ والیسی فریقان کرآمدن
سعادتلو احمد حفظی پاشا حاضر تلمری

Ek 3. Bektaşilikle Mücadelede Önde Gelen Sadrazamlardan Avlonyalı M. Ferid Paşa

Kaynak: (1851-1914, https://tr.wikipedia.org/wiki/Avlonyal%C4%B1_Ferid_Pa%C5%9Fa)